

Gerçeği Arayanların Yolu

İmam Gazâlî

İstanbul, 2017

GELENEK YAYINCILIK
TASAVVUF KİTAPLIĞI
İMAM-I GAZALİ
GERÇEĞİ ARAYANLARIN YOLU

BASKI ve MÜCELLİT: Ofis Matbaa Yayın Kağıt San.Tic. Ltd. Şti
Davutpaşa Kışla Cd. Güven İş Merkezi
No. 386-387 Topkapı İstanbul
0212 576 47 15

Matbaa Sertifika No: 14973

© Bu kitabın tüm hakları, yazarı ile anlaşmalı olarak yayınevine aittir.
İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

BASIM: Mart, 2017

YAYINCI SERTİFİKA NO: 12062

ISBN: 978-605-4810-68-0

© Gelenek Yayıncılık San ve Tic Ltd. Şti

Fevzi Çakmak Mh. 1110 Sk. no: 10/1 Esenler/İstanbul

Tel: 0212 562 01 71 - Faks.: 0212 562 01 72 - www.gelenek.com.tr

İmam-ı Gazali

GERÇEĞİ ARAYANLARIN YOLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ	9
Safsata ve İlimleri İnkâr	13
Hakikati Arayanların Kısımları.....	19
1. KELÂM İLMİ.....	21
Amacı ve Özü	21
2. FELSEFE İLMİ	25
Felsefe İlmini Amacı	25
A) Felsefecilerin Sınıfları ve Küfür Üzere Bulunmaları	29
B) Felsefe İlimleri ve Tehlikeleri	33
3. TÂLİMİYYE (BÂTİNÎLİK) ve TEHLİKESİ	53
4. TASAVVUF YOLU	69
5. NÜBÜVVET NEDİR, NÜBÜVVETE İHTİYAÇ VAR MIDIR?.....	79
6. TEKRAR İLİM ÖĞRETMEYE DÖNÜŞ.....	87

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allahu Teâlâ'ya sonsuz hamd-ü semalar olsun. O'nun sevgili Habibi ve Risâlet sahibi Muhammed Mustafa (s.a.v.)'e, âline ve ashabına salât ve selâm olsun.

Ey Müslüman kardeşim!¹ Benden ilimlerin gaye ve sırlarını, gittiği yollar farklı olmasına karşın yanlış götüren mezheplerin tehlikelerini ve özelliklerini, bunların arasından sıyrılarak doğruyu bulmak için çektiğim sıkıntıları ve taklit olanlarından kurtulup nasıl doğru görüşe ulaştığımı anlatmamı ve bunların iç yüzünü açıklamamı istiyorsun.

Yine, “kelâm” ilminden nasıl faydalandığımı daha sonra bundan neden yüz çevirdiğimi, hakikati bulmak için masum bir imama uymak gerektiğine inanan eksik ve yanlış düşünceli “Tâlîmiyye”in (İsmâîlik, Bâtınîlik² vb.) görüşlerini ve yollarını nasıl

1 Eskiden âlimlerin bazıları kendilerine soru soranlara bir risale ile cevap verirdi. Gazali'de de bu âdet var.

2 İsmâîliyye: Adını İsmail bin Cafer es-Sâdık'tan alan Şii mezhebi. İlk İsmâîli topluluk tarihte Hicrî 148/Milâdî 765 yılında İmâm Câfer es-Sâdık'ın vefatından sonra ortaya çıkmıştır.

Bâtınîlik: Çok çeşitli kolları olmakla birlikte burada söz konusu olan; hakikatin

bulduğumu, “felsefe” yolunu tutanların görüşlerine neden değer vermediğimi ve neden “tasavvuf” ehlinin görüşlerini kabul edip benimsediğimi, alimlerin sözlerini derinlemesine inceledikten sonra elde ettiğim hakikatin özünü; Bağdat’ta ilim talep edenlerin çok olmasına rağmen burada ilim öğretmekten neden vazgeçtiğimi ve son olarak uzun bir sürenin ardından Nişâbur’a dönüp tekrar ilim öğretmeye neden başladığımı açıklamamı istiyorsun.

Bu konuları öğrenme niyetinin samimi olduğuna inandığım için öncelikle Allah Teâlâ’dan yardım dileyerek ve O’na tevekkül ederek sorduğun bütün bu sorulara cevap vereceğim.

---

ancak gizli bir imamın talimiyle öğrenilebileceğini ileri süren ve bu yüzden “Talîmiyye” adıyla da anılan Bâtınîler’dir. Bunlar, genellikle Ehl-i Sünnet’in benimsediği İslam akaidine uymayan inançları telkin ettikleri ve İslam ülkelerinde idareyi hedef alan siyasî faaliyetlerde buldukları için, daima gizli teşkilâtlar kurarak gayelerine ulaşmaya çalışmışlardır.

GİRİŞ

Öncelikle diyorum ki: Allahu Teâlâ sizleri güzel bir şekilde öğüt alan ve hakka yönelen kimselerden kılsın.

Şunu iyi bilmek gerekir ki, insanların farklı dinlere ve inanışlarda olması ve sayısız görüş ve yollara ayrılmış olan mezhep önderlerinin ihtilâfları, birçok insanın içinde boğulduğu derin bir ummandır. Çok az insan bu ummanda boğulmaktan kurtulmuştur.

Her fırka kendilerinin doğru yolda olduğunu zanneder ve kendi fırkalarının kurtuluşa eren fırka olduğunu savunur. Bu konuda Allahu Teala şöyle buyuruyor: *“Her gurup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile sevinip böbürlenmektedirler.”* (Mü’minun Süresi: 53)

Nitekim bu durumun gerçekleşeceğini Rasulullah (s.a.v.)’in önceden bize bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: *“Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır; onlardan kurtuluşa eren sadece biri olacaktır.”*³ Sahabe-i Kiram, kurtulan fırkanın kimler olduğunu sorunca, Rasulullah (s.a.v.) Efendimiz şöyle buyurdu: *“Benim*

---

3 Ebû Dâvûd, Sünnet, 1; İbn Mâce, Fiten, 17; Tirmizî, İmân, 18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/332.

ve ashabımın yolunda gidenler kurtulmuştur.” Böylece o büyük Peygamberin olacağını haber verdiği şey gerçekleşmiş oldu.

Gençliğimin ilk yıllarından itibaren, -yani henüz yirmi yaşına girmeden- elli yaşına gelinceye kadar, bu engin denizlerin derinliklerine dalmaktan ve bu denizin dalgalarıyla mücadele etmekten geri durmadım.

O coşkulu denizlere korkakça değil, çekinmeden cesurca daldım. Bütün güçlükleri yenmeye çalıştım. Gördüğüm her meselenin üzerine korkmadan gittim. Her uçuşuma apansız atladım. Her fırkanın inanış ve düşüncelerini gözden geçiriyor, her grubun tuttuğu yolun inceliklerini ortaya çıkarmaya çalıştım. Hangisi hak, hangisi bâtil; hangisi Rasulullah (s.a.v.)’in sünnetine uygun, hangisi bidat üzerine kurulmuş, anlamak için bu fırkaların arasında hiçbir ayırım yapmadım.

İstedim ki, Bâtınîlik yolunu tutmuş her fırkanın, Bâtınîlik ile neyi hedeflediklerini bileyim. Zâhirîlik yolunu tutmuş olanların, bununla neler elde ettiklerini ortaya çıkarayım. Felsefe yolunu tutmuş her kesimin, sahip oldukları felsefeyi bütün esaslarıyla öğrenmeye özen göstereyim. Her kelamcının yöntemini ve mücadelesinin gayesini öğreneyim. Bütün gücümle, ne kadar tasavvuf ehli var ise onun itikadındaki sırları öğrenmeye, ne kadar çok ibadet eden var ise bu ibadetleriyle neler kazandığını araştırayım. Bütün zındıkların (dinsizlerin), Allah’ın varlığını ve sıfatla-

rını kabul etmeyenlerin (Mutezile vb.), bu inanış veya inkârlarının arkasında yatan sebepleri bileyim.

Her şeyin hakikatini öğrenmeye karşı duyduğum susamışlık; baştan ve gençliğimden beri tuttuğum yol ve benim bir âdetim olmuştur. Bu hasletler, Allah Teâlâ tarafından yaratılışıma katılmış özelliklerdir. Bunda benim seçimim ve arzumun etkisi yoktur.

Bu sayede çocukluk çağlarından itibaren taklit bağlarından kurtuldum ve büyüklerimizden intikal sırf taklide dayalı inanç esaslarından koptum. Çünkü Hristiyan çocuklarının ancak Hristiyan inancına göre, Yahudi çocuklarının sürekli Yahudilik esaslarına göre ve Müslüman çocukların da istisnasız İslâm dini inancı üzere yetiştiklerini görmekteydim.

Nitekim bu hususta Rasulullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu işitmiştim: *"Her doğan kişi İslam fitratı üzere doğar. (Daha sonra) anası ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."*⁴ Rasulullah (s.a.v)'in hadis-i şerifte ifade buyurduğu bu durum; yaratılıştan gelen aslî hakikati ve ana baba ile hocaları taklit etmekle elde edilen inanç esaslarını ve taklit unsurlarının hakikatini öğrenme konusunda içimde büyük bir istek doğmasına sebep oldu.

Taklit, başlangıçta birtakım telkinlere dayanmaktaydı. Bunların da hangilerinin doğru ve hangilerinin yanlış olduğu konusunda görüş ayrılıkları vardı. Sonra kendi kendime şöyle dedim: Benim istediğim,

---

4 Buhârî, Cenâiz, 80; Müslim, Kader, 25, Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 30.

her şeyin gerçek yüzünü öğrenmektir. Öyleyse öncelikle bilginin gerçek yüzünün ne olup olmadığını araştırmakla işe başlamam gerekir. Acaba “bilgi” dediğimiz şey nedir?

Bu araştırmamın sonucunda şunu öğrendim ki, “ilm’el yakîn” (kesin bilgi), bilinen hakkında hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak, hata etme ve yanılma ihtimali kalmayacak şekilde kişinin içinde ortaya çıkmasıdır. Bu bilginin belirmesi ile yanılma ve vehme kapılma ihtimali ortadan kalkar. Hatta kalp bu yönde herhangi bir düşünce ihtimaline yer vermez. Tam tersine, hatadan uzak olmak kesin bilginin ayrılmaz bir parçası olmalıdır.

Bu kesinlik öylesine sağlam ve güçlü olmalıdır ki mesela biri o bilginin bâtil olduğunu savunsa ve taşı altına veya bir bastonu yılana çevirmek suretiyle davasının doğruluğuna delil gösterse kendisinde asla herhangi bir kuşku ve olumsuz bir düşünce oluşmasına yol açmamalıdır.

Eğer ben, on sayısının üç sayısından daha büyük olduğunu bilirsem, biri çıkıp da bana şöyle dese: “Hayır, tersine üç ondan büyüktür. Sözüme inanmanız için de şu bastonu yılana çevirebilirim,” dese, sonra gerçekten de gözlerimin önünde bastonu yılana çevirse bile, onun bu yaptıkları benim sayılar hakkında sahip olduğum bilgi üzerinde en küçük bir kuşkuya düşmem. Onun bu işi nasıl becerdiği hakkında hayret etmemi sağlar ama bilgimden asla şüpheye düşürmez. Bunun dışında herhangi bir etki yapamaz.

Sonra, bu şekilde bilmediğim ve anlattığım kesinliğinden emin olmadığım bilginin güvenilir ve doğruluğundan emin olunacak bilgi olmadığını anladım. Güvenirliği konusunda kesin olarak emin olunmayan bilgi de kesin bilgi değildir.

Safsata ve İlimleri İnkâr

Doğruluğu kanıtlanmayan bilginin kesin bilgi olmadığı kanaatine vardıktan sonra o güne kadar elde ettiğim bütün bilgilerimi gözden geçirdim. Sonuç olarak (hissiyât ve zaruriyât)⁵ dışında bu nitelikte bir bilgiye sahip olmadığımı anladım.

Sonra ümitsizliğe kapılarak kendi kendime şöyle dedim: “Artık elimde, problemleri çözmek için duyu organlarına dayalı bilgilerden ve başka sorunları çözecek vasıta kalmadı. O halde bu bilgileri derinlemesine araştırıp sağlamlık derecelerini anlamlıyım. Ta ki taklide dayanan eski bilgilerimle birçok kimselerin ispata dayanan bilgilerindeki güvenim gibi midir? Yoksa bunlara duyulan güven, aldanma ve gafletten uzak olan gerçek bir güven miydi?” Bunların hangisi olduğunu sağlam bir şekilde öğrenmem gerekirdi. Bu düşünceler ile bütün gücümle hissiyât ve zaruriyyât ile bilinen bilgiler üzerinde düşünmeye koyuldum. Bu bilgilere karşı içimde şüphe oluşup oluşmayacağını araştırmaya başladım.

---

5 Hissiyât: Duyu organları ile kazanılan bilgiler. Zaruriyât: Delil aramaya muhtaç olmayan açık bilgiler. Bir ikinin yarısıdır, gibi.

Uzun süren bir tereddütte sonra, duyu organları ile elde ettiğim bilgiler hakkında şüphelerim artıp, bunlarla da hata yapmanın mümkün olduğu kanaatine vardım. Vicdanımda oluşan bu şüphe gittikçe arttı ve vicdanım bana şöyle sesleniyordu: “Duyu organları ile elde edilen bilgilere nasıl güvenebilirsiniz? Duyu organlarının en güçlü olanı göz değil midir? Göz gölgeye bakar, onun hareketsiz olduğunu görür. Sonra gölgenin hareketsiz olduğuna karar verir.”

Daha sonra belli bir süre sonra yaptığı yeni bir gözlem sonucunda gölgenin hareket ettiğini anlar. Ancak gölgenin bu hareketi aniden oluşmaz; zaman içinde yavaş yavaş hareket eder. Bu hareket öylesine devamlıdır ki, gölgenin hareketsiz olduğu bir an bile bulunmaz.

Yine aynı göz, yıldızları bir altın lira büyüklüğünde görür. Halbuki astronomi ve matematik ilimleri ile o yıldızın dünyadan daha büyük olduğu anlaşılır.

İşte, duyu organlarından biri buradakine benzer bir hükme varıyor. Göz yanıldığı gibi, diğer duyu organları da yanılır. Duyu organlarının kendi bilgilerine göre verdikleri hükümlerin yanlış olduğunu, akıl savunmaya imkân bırakmayacak şekilde gösterir.

Bunun üzerine duyu organlarının verdikleri bilgilere duyulan güvenim de kayboldu. Galiba evveliyât⁶ denilen aklî bilgilerden başka bir şeye güvenim kal-

---

6 Evveliyât: Mantık ilmine göre tasdik türlerinden olan (apaçık) önergelerin bir bölümünü oluşturur.

madı. Şu sözleri örnek olarak verebiliriz: “On sayısı üç sayısından daha büyüktür.”

Bir şey aynı anda hem var hem yok kabul edilemez. Bir şeyin hem hadis (sonradan var olan) olduğu ve hem de kadîm olduğu (başlangıcı bulunmayan) söylenemez. Hem varlığı zorunlu (vacip) ve hem varlığı imkânsız (muhal) olduğu söylenemez.” Böyle düşünmeye başlayınca duyu organlarım bana şu sözlerle karşı çıktılar: “Aklınla elde ettiği bilgilere karşı duyduğun bu güvenin, daha önce duyu organlarıyla elde ettiğin bilgilere karşı duyduğun o güven gibi olmadığını (bunun daha güvenilir olduğunu) nerden biliyorsun? Nitekim daha önce benim verdiğim bilgilere güveniyordun. Fakat akıl geldi ve benim verdiğim bilgilerin yanlış olduğunu sana gösterdi. Eğer akıl yalanlamasaydı, sen benim doğru olduğumu kabul etmeye devam edecektin.

Öyleyse, akıl ortaya çıkarak duyu organlarının verdiği bilgilerin yanlışlığına nasıl hükmettiyse, akıl idrakinin arkasında başka bir hâkim çıkarak onun sağladığı bilgilerin yanlış olduğuna hükmedebilir. Böyle bir idrakin henüz ortaya çıkmaması bunun imkânsız olduğu anlamına gelmez.”

Bu cevap karşısında nefsim biraz duraksadı. Sonra uykuyu örnek vererek verdiği şüpheyi desteklemek için şöyle dedi: “Görmez misin ki, rüyada bazı şeyler görüyorsun, birtakım hayaller kuruyorsun. Rüyada iken bunların gerçek olduğunu kabul ediyorsun ve uykuda iken bunlar hakkında herhangi bir şüphe-

ye düşmüyorsun. Fakat uyanınca rüyada gördüğün şeylerin hiçbirinin gerçek olmadığını anlıyorsun. O halde bunların doğru olduğundan nasıl emin olabiliyorsun? Belki de uyanık iken akıl ve duyu organları ile elde edip doğruluğuna inandığın bilgiler, sadece içinde bulunduğun duruma bağlı bir gerçekliği olan bilgilerdir!.. Çünkü sen öyle bir duruma gelebilirsin ki, uyanık olma durumun o hale göre uykudaki halin gibi olur. İşte böyle bir hale geçince, akıl yoluyla vehmettiğin bütün hayallerinin hiçbir değeri kalmadığını kesin olarak anlarsın.”

Belki de bu hal, tasavvuf ehlinin içinde bulduklarını iddia ettikleri haldir. Çünkü onlar, sözünü ettikleri hallere dalıp duyu organlarının etkilerinden kurtulduklarında, aklın verdiği bilgilere uygun düşmeyen haller gözlemlediklerini ileri sürüyorlar.

Belki de söz konusu bu hal ile kastedilen ölüm hali olabilir. Zira Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: **“İnsanlar hep uykudadır, öldükleri vakit uyanırlar.”** Buna göre, belki de dünya hayatı ahiret hayatına nispetle uyku gibidir. İnsan öldüğü zaman dünyada gördüklerine ters gelecek şeyler görecektir. O zaman kendisine şu ayet-i kerimedeki gibi seslenilecektir: **“Şimdi senin perdeni kaldırdık; artık bugün senin görüşün (bakışın) çok keskindir.”** (Kâf Süresi: 22)

Bu vesveseler kalbimde yer edip vicdanımı yaralamaya başlayınca bunları tedavi etmek için çareler aramaya başladım ama başarılı olamadım. Çünkü bu vesveselerden ancak delil bularak kurtulmam müm-

kündü. Delil bulmak için de “evveliyât” adı verilen zorunlu bilgileri kullanmam gerekiyordu. Ancak bu bilgiler de benim tarafımdan şüpheli görüldükleri için delil olarak ortaya koyamadığımdan bu halden kurtulmak mümkün olmadı.

Bu durum içinden çıkılmaz bir hale geldi ve yaklaşık olarak iki ay kadar sürdü. Bu iki aylık süre içinde ben fiilen “safsatacı” (her şeyden şüphe eden) yoluna kapılmışım. Fakat içinde bulunduğum bu durumdan kimseye bahsetmiyordum. Nihayet Allahu Teâlâ beni bu sıkıntılı durumdan kurtardı. Tekrar eski sağlıklı halime kavuştum. Artık kalbim zarûriyyât bilgilerini geçerli görmeye, onlara güvenmeye ve doğruluklarını kabul etmeye başladı.

Bu vesveselerden deliller getirerek kurtulmuş değildim. Bundan sadece Allahu Teâlâ'nın kalbime akıtmış olduğu nur sayesinde kurtulabilmişim.

İşte bu nur, pek çok ilmin kaynağıdır. Kim hakikate ulaşmanın sadece bağımsız deliller getirmekle gerçekleştiğini zannederse, Allahu Teâlâ'nın çok geniş olan rahmetini daraltmış ve sınırlandırmış olur. Nitekim *“Allah, kimi hidayete erdirmek isterse onun gönlünü İslâm'a açar.”* (Enam Süresi: 125) mealindeki ayet-i kerimede geçen “gönlünü açmak” ifadesinin ne anlama geldiği Rasulullah (s.a.v)'e sorulmuş, Efendimiz (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *“O, Allahu Teâlâ'nın kalbe akıtmış olduğu bir nurdur.”* Sahabe-i Kiram, “Peki bunun alâmeti nedir?” diye sordular. Buyurdular ki: *“Aldanma yurdundan*

(dünyadan) sakınarak ebediyet yurduna (ahirete) yönelmektir."⁷

Rasulullah (s.a.v)'in şu hadis-i şerifi de bu nura işaret etmektedir: *"Allah Teâlâ bütün mahlûkatı karanlık içinde yarattı, sonra onların üzerine kendi nurundan serpti."*⁸

İşte hakikatlere kavuşmayı bu nurdan aramak lâzımdır. Bu nur, zaman zaman Allahu Teâlâ'nın cömertliğinden bazı zamanlar gürül gürül kaynayarak fışkırır. Rahmetin coşkunu olarak aktığı o anları gözlemek gerekir. Rasulullah (s.a.v.)'in şu hadis-i şerifinde buyurduğu gibi: *"Yaşamakta olduğunuz hayatın bazı demlerinde rabbinizin lütufları ortaya çıkar. Onlara kavuşmak için dikkatli ve uyanık olun."*⁹

Bütün bunları anlatmaktan maksadım, hakikati aramakta çok gayretli olmanın ciddiyetle hareket etmek gerektiğini vurgulamaktır. Gereken titizlik gösterildiği takdirde, peşine düşülmesi gerekmeyen konuları araştırmaya kalkışmak icap etmez. Meselâ, evveliyat denilen zorunlu aklî prensiplerin doğruluğu, araştırma konusu yapılmamalıdır. Çünkü onlar hazırdır. Apaçık olan şeyler araştırılınca ortadan kaybolur, gizlenirler.

Diğer taraftan, araştırılması gerekmeyen hususlarla uğraşan kimse, asıl uğraşılması gereken konularda kusurlu davranma suçlamasına maruz kalır.

---

7 Hâkim, Müstedrek, 4/311; Beyhakî, Zühd, 974.

8 Tirmizî, İmân, 18; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/186,197.

9 Beyhakî, Şuabül-İmân, 1123; Süyûtî, el-Câmiu's-Sağîr, 1108.

Hakikati Arayanların Kısımları

Allahu Teala, lütfu ve keremi ile içinde bulunduğum vesveselerden beni kurtarınca, hakikati arayan kimselerin dörde kısma ayrılmış olduklarını gördüm. Bu dört kısım şunlardır:

1. Kelamcılar: Bunlar, düşünce sahibi olduklarını, delilsiz bir şeylerin anlaşılmayacağını ileri sürerler.

2. Bâtniler: Bunlar masum bir imamın eğitimi sayesinde hakikatin öğrenileceğini iddia ederler.

3. Felsefeciler: Bunlar ise, mantık ve kesin delil ile gerçeğin öğrenileceğini ileri sürerler.

4. Tasavvufçular: Bunlar da tasavvuf ehli olup, Allahu Teâlâ'nın seçilmiş kulları ve keşif ehli kimseler olduklarını söylerler.

Bunun üzerine kendi kendime şöyle dedim: “Gerçeği arayanlar bu dört sınıf insanın dışında olamazlar. Çünkü hakikati aramaya çalışanların tamamı bunlardan ibarettir. Eğer hakikat bunların yolunun dışında ise, artık hakikate ulaşma ümidi kalmaz.”

Zira taklidi terk ettikten sonra, tekrar taklide dönmeye ümidim de kalmamıştı. Çünkü taklit yolunun şartlarından birisi de taklitçinin taklitçi olduğunu bilmemesidir. (Taklitçi olduğunun farkında olmamasıdır.)

Eğer taklitçi olan kimse taklitçi olduğunun farkına varırsa, elindeki taklit bardağını kırmış olur. Kırılmış taklit bardağından geriye, dağılmış ve saçılmış işe

yaramaz cam parçacıkları kalır. Bu durumda, ancak ateşte eritilerek yeni bir kalıba döküldükten sonra parçaların birleşmesi sonucu tekrar bardak haline getirilmesi mümkün olabilir.

Bu düşünce ve anlayış içinde hakikati arayanların yollarını ve her bir kesimin görüşlerini tüm ayrıntıları ile araştırmaya koyuldum.

İlk olarak kelimcilerin yolunu, ikinci olarak felsefecilerin yolunu, daha sonra Bâtnîlerin Talîmiyye yolunu ve son olarak da tasavvuf ehlinin yolunu incelemeye başladım.

1. KELÂM İLMİ

Amacı Ve Özü

Hakikati araştırma işine kelâm ilmi ile başlamak için öncelikle bu ilim dalını tahsiline başlayıp bu ilmi iyi bir şekilde öğrendim. Kelâm ilmi hakkında yazılmış konuyu en güzel şekilde açıklayan âlimlerin kitaplarını okuyup inceledim.

Bu ilim hakkında yazmak istediğim eserler vardı, onları yazdım. Gördüm ki, kelâm ilmi, kendi amacı açısından yeterli, ancak benim amacım açısından yetersizdi. Benim amacımı yerine getirmiyordu.

Çünkü kelâm ilminin gayesi, Ehl-i sünnet inancını korumak ve bidat ehlinin bozup karıştırmamasından muhafaza etmektir. Allahu Teâlâ Rasulullah (s.a.v)'in vasıtasıyla insanlara bir inanç sistemi getirmiştir. Efendimiz vasıtasıyla Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin de bildirildiği gibi hakikati ifade etmekte olup kulların hem dünya hem de ahiret saadetini sağlamaktadır.

Daha sonra şeytan, bidat ehline sünnete aykırı birtakım vesveseleri verdi ve bidat ehli de bu vesveseleri yaydılar. Bidat ehli, bu vesveselerle neredeyse ehli sünnet inancına sahip kimselerin itikatlarını bozacaklardı.

Allahu Teâlâ kelâm âlimlerini ortaya çıkardı da bu ilmin alimleri Ehl-i sünnet inancını bidat ehline karşı savundular. Ayrıca Ehl-i sünnet inancına aykırı, insanların aklını karıştırmak amacıyla bidat ehlinin sonradan dine soktukları görüşleri de ortaya çıkararak çürüttüler.

İşte kelâm ilmi ve kelim alimleri böyle ortaya çıkmış oldu. Kelamcılardan bir grup, Allahu Teâlâ'nın kendilerine ihsan ettiği bu görevi hakkıyla yerine getirdiler. Güzel bir şekilde sünneti müdafaa ettiler; Rasulullah (s.a.v.)'den gelen sağlam inanç esaslarını korumak için en güzel şekilde mücadele ettiler. Bidat ehlinin bu esasları değiştirmelerine ve dine herhangi bir bidat sokmalarına fırsat vermediler. Ancak kelamcılar, Ehl-i Sünnet akidesini savunma görevini yaparken, düşmanlarının metotlarını kullanarak onlara cevap vermişlerdir. Onların kullandıkları delilleri kendileri de aynen aldılar ve onlara karşı kullandılar. Kelamcılar bu delilleri kullanmalarının sebebi ya taklitten yahut icma-i ümmetten veyahut da Kur'an-ı Kerîm ve hadisleri doğrudan kabul etmelerinden dolayıdır.

Kelamcıların en çok kullandıkları delil, hasımlarının ileri sürdükleri düşüncelerde birbirine ters düşen şeyleri meydana çıkarmak, kabul ettikleri esasların ortaya çıkardığı yanlış sonuçlarla onları susturmak gibi şeylerle onları kısırmak kullandıkları yollar arasındaydı.

Fakat kelamcıların kullandığı bu metot, zarûriyâtтан başka bir şey kabul etmeyenler için pek fazla

yararlı olacak nitelikte değildi. Bu yüzden kelâm ilmi benim için yeterli olamamış, içine düştüğüm ve kurtulmak için mücadele verdiğim vesveselerden kurtulmamı sağlayamamıştı.

Evet, kelâm ilmi bir ilim dalı olarak doğdu. Bu ilim dalı ile meşgul olanlar çoğalınca, bir müddet sonra, bir taraftan sünnet-i seniyyenin müdafaasını yaparken, bir taraftan da eşyanın hakikatlerini anlatma yoluna gittiler.

Bu amaçla “Cevher”den, “Araz”dan¹⁰ ve bunların hükümlerinden bahsetmeye ve bu konuları araştırmaya koyuldular.

Fakat, bu konu kelâm ilminin gayesi olmadığından, kelâm ilmi asıl gayesinden uzak kaldı. Böyle olunca da halkı şaşkınlık içinde bırakan ihtilâfları kökünden kazıyıp ortadan kaldıramadılar.

Diğer kimseler için bunu sağlamış olabilirler. Fakat bende bunu gerçekleştirmiş olmaları mümkün değildir. Hatta bazıları için kesin olarak bunu sağladıklarına inanıyorum. Ne var ki onların sağladığı bu başarı, bana göre (evveliyat) dışında kalan bazı konularda taklit ile karışık olduğu da meydandadır.

Her neyse; benim burada asıl amacım, kelâm ilmi sayesinde sıkıntılarını gidermiş olanları kınamak veya inkâr etmek değil, aksine kendi durumumu

---

10 **Cevher:** Zatı, varlık bakımından ona eşit bir başka zata muhtaç olmayan varlıktır. Bunlar da heyula, suret, cisim, nefis ve akıldır. **Araz:** Varlığı bir yere muhtaç olan mevcuttur. Yani var olabilmek için girebileceği bir cisme muhtaçtır. Cisimlerin renkleri, hareketleri birer arazdır.

anlatmaktır. Çünkü hastalıklar farklılaştıkça, bunlar için kullanılacak ilâçlar da farklılık gösterir. Nice ilâçlar vardır ki, bir hastaya faydalı olurken diğer bir hastaya zarar verir.

2. FELSEFE İLMİ

Bu bölümde şu konuları araştırdım:

Felsefenin amacı nedir?

Felsefenin kötülenen ve kötülenmeyen yönleri nelerdir?

Felsefeciler hangi sözleriyle tekfir edilip hangi sözleriyle tekfir edilmezler?

Hangi görüşleri savunanlar bidat ehli sayılır ve hangi görüş sahipleri bidat ehli sayılmazlar?

Felsefecilerin kendi görüşlerini kabul ettirmek için ehl-i hakkın sözlerinden kendi sözlerine karıştırdıkları sözler nelerdir? Bu sözlerden halk nasıl nefret etmiştir?

Hakikatlerin sarrafı olanlar, felsefecilerin sözleri içine karıştırdıkları hâlis gerçeği yanlış ve karışık olandan nasıl ayırt etmişlerdir?

Şimdi bu konuları açıklayacağım.

Felsefe İlmîni Amacı

Kelâm ilmi üzerindeki araştırmalarım biter bitmez felsefe ilmîni de araştırmaya başladım. Bu incelemem sonucunda şunu kesin olarak anladım ki, insan bir

ilmi bütün ayrıntıları ve özellikleri ile öğrenmedikçe, o ilimdeki fesat ve bozukluğun farkına varamaz.

O ilme öyle vâkıf olmalı ki, ilmi o ilmin âlimleriyle aynı seviyede olmalı. Hatta onu da geçmelidir.

Sonra bununla yetinmemeli, o ilmin ehlinin ulaşamadığı derinliklere inerek farkına varılmayan tehlikeleri tespit edebilmeli, o âlimin bulunduğu dereceyi aşmalı ve onu geride bırakmalıdır. Ancak o zaman o ilmin bozuk olduğuna dair iddiasının doğru olduğu ortaya çıkar. Hiçbir İslâm âliminin çaba ve gayretini bu maksat için sarf edenini görmüş değilim.

Kelâm kitaplarında felsefecilerin sözlerini çürütmek için yer alan sözler; anlaşılmaz, ehemmiyetsiz, açık çelişkilerle ve bozuk ifadelerle doludur. Bu sözlerin, ilimlerin inceliklerini araştıran bilgili insanlar bir yana, avamdan olan bir kimsenin dahi tatmin olması beklenemez.

Sonunda anladım ki, bir düşünceyi anlamadan ve özünü kavramadan reddetmek karanlığa taş atmak gibidir. Bu düşünce ile hiçbir hocadan yardım almadan işe koyuldum. Büyük bir ciddiyetle kolları sıvadım. Felsefe ilmine ait yazılmış kitapları incelemeye ve araştırmaya başladım. Kitap yazma ve şer'î ilimleri öğretmek için ders verme işinden geriye kalan bütün boş zamanlarımı bu işe ayırdım. Bu esnada, Bağdat'ta 300 talebeye ders veriyordum.

Allahu Teâlâ'nın lütuf ve ihsanı ile boş vakitlerimdeki çalışmalarımı beni iki seneden az bir zaman

içinde, felsefe bilgilerinin nihâyetine ulaştırdı. Bu bilgileri inceleyip, anladıktan sonra, bir seneye yakın üzerinde tefekkür ettim. Tekrar tekrar inceleyip, derinliklerini ve tehlikelerini araştırdım. Sonunda, felsefedeki hakiki ve hayalî olan yönlere, karışıklıklara, aldatmalara hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde vâkıf oldum.

Şimdi felsefenin ve felsefecilerin ulaştıkları sonuçların içeriğini benden dinleyebilirsin. Onların birkaç sınıfa ayrıldığını, bilgilerini de farklı anlayışlara dağılmış olduğunu tespit ettim. Onların eskileri ile sonrakileri arasında, hakikate uzak ve yakın olmak bakımından büyük farklılıklar bulunmasına rağmen hepsi de küfür ve dinsizlik damgasını taşırlar.

A) Felsefecilerin Sınıfları ve Kûfür Üzere Bulunmaları

Şunu bilmek gerekir ki, felsefeciler çok farklı görüşlere ayrılmakla birlikte üç gruba ayrılırlar. Bunlar, Dehrîler,¹¹ Tabiatçılar¹² ve İlâhiyatçılardır.

1. Dehrîler: Ateistler, Tanrı Tanımazlar

Felsefecilerin birinci ve en eski grubudur. Bu anlayışa sahip kimseler; Kâinatı idare eden kudret ve ilim sahibi bir yaratıcının varlığını, yani Allahu Teâlâ'yı inkâr etmişlerdir.

Onların iddiasına göre âlem bir yaratıcı tarafından değil de öteden beri kendiliğinden mevcut olduğunu, canlının meniden, meninin de canlıdan meydana geldiğini, böylece ebedî olarak devam edeceğini iddia etmişlerdir. Felsefecilerden bu gruba girenlerin hepsi de dinsizdir.

2. Tabiatçılar: Natüralizm

Felsefecilerin ikinci grubunu tabiatçılar oluşturur. Bunlar ekseriyetle tabiat âleminde, hayvanların ve

---

11 Dehriye (Ateizm, tanrı tanımazlık): Allah'ın varlığını yani âlemde deruni, harici ve üstün bir varlığı inkâr eden felsefi görüştür.

12 Tabiatçılar (natüralizm): Tabiatın başka hiçbir realite ve değer kabul etmeyenlerin doktrini. Felsefe tarihinde müstakil bir meslek ve doktrin olarak görülmeyen natüralizm, daha çok materyalizm ile beraber bulunur veya materyalizm yerine kullanılır.

bitkilerin şaşılacak halleri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Canlıların organlarını inceleyen anatomi ilmiyle çok meşgul olurlar. Canlıların yaratılışında, Allahu Teâlâ'nın kudretini ve eşsiz hikmetini görerek, şaşkınlıklarını gizleyemezler. Her şeyin gaye ve amacına hâkim, hikmet ve kudret sâhibi olan Allahu Teâlâ'ya inanma mecburiyetinde kalırlar. Anatomi ilmiyle canlıların organlarının hayrete düşüren faydalarını inceleyen herkes, hayvanların yapılarını böyle yaratan Allahu Teâlâ'nın insan vücudunu daha mükemmel yarattığı hakkında kesin bilgiye ulaşır.

Bu kısım felsefeciler, daha çok tabiatla alâkalı araştırma yaptıkları için, hayvani kuvvetlerin düzgün ve mükemmel olmasında, insan tabiatının uygunluk içinde olmasının büyük etkisi olduğunu savundular. Böylece insandaki anlayış ve akıl melekesinin, insanın tabiatına bağlı olduğunu zannettiler. Tabiatın bozulmasıyla onun da yok olacağını kabul ettiler. Yok olan şey, bir daha var olamaz dediler. Bu sebeple bunlar, nefis ölür, bir daha geri gelmez fikrine sahip oldular ve ahireti hayatını inkâr ettiler. Cenneti, cehennemi, kıyameti ve hesabı yok saydılar. İbadet için sevap, günahattan dolayı azap olacağını kabul etmediler. Hayvanlar gibi şehvetlere dalarak başı boş kaldılar Bunlar da dinsizlerdir. Çünkü, imanın aslı, Allahu Teâlâ'ya ve ahirete inanmaktır. Her ne kadar Allahu Teâlâ'nın varlığına ve sıfatlarına inandılsa da ahireti inkâr ettiler.

3. İlâhiyatçılar

Üçüncü grup olan ilâhiyatçılar Eflatun'un¹³ hocası Sokrates¹⁴ ve Aristo'nun¹⁵ hocası Eflatun gibi sonraki dönemlerde gelen felsefecilerden oluşur.

Aristo, felsefeciler için mantık ilmini tertip etmiş, ilimleri buna göre düzenlemiş ve daha önce hiç yazılmamış konuları ilk defa yazıya geçirerek istifade edilir hale getirmiştir.

İlahiyatçılar kısmında olan felsefeciler, Dehriler ve Tabiatçılar sınıfından olan felsefecileri reddettiler. Onların bozuk fikirlerini, başkalarına söz bırakmayacak şekilde ortaya serdiler. Allahu Teâlâ onları birbiriyle çarpıştırdı. Kur'an-ı kerimde Allahu Teâlâ'nın şu ayetinin manası da gerçekleşmiş oldu: *"Allah savaşta müminlere yeter."* (Ahzab Süresi: 25)

Daha sonra Aristo, Eflatunun, Sokrat'ın ve daha önce yaşamış olan İlahiyatçı felsefecilerinin görüşlerini şiddetle reddetti. Onların hepsinden uzaklaşıp, onlarla alakasını tamamen kopardı. Buna rağmen, onların küfür ve bidat olan bazı fikirlerini kabul etti. Bu durumda gerek Aristo'nun ve gerek onun peşin-

---

13 Eflatun (Platon): Atinalı soylu bir ailenin çocuğu olup milâttan önce 428 yılında doğmuş, 347 yılında burada ölmüştür.

14 Sokrates: Ünlü Yunan filozofudur. Milâttan önce 469-399 yılları arasında yaşamıştır. En önemli eseri öğrencisi Eflatun'dur.

15 Aristo (Aristoteles): Milâttan önce 384-322 yılları arasında yaşamış Yunan felsefesinin en önemli filozoflarından biridir.

den giden İbni Sînâ,¹⁶ Fârâbî¹⁷ ve benzeri İslâm felsefecilerinin de sahip oldukları görüşleri sebebiyle küfre düşmüş olduklarını belirtmek gerekir. Şunu da ilâve edelim ki, Aristo'nun ilmini hiçbir İslam felsefecisi, İbni Sînâ ve Fârâbî kadar bize tam aktarmayı başaramamıştır. Diğerlerinin nakilleri okuyucuların kafasını karıştıran karışıklıklarla dolu olduğu bir gerçektir. Okuyanlar anlayamaz ve zihinleri karışır. Anlaşılmayan bir şey nasıl ret veya kabul edilebilir?

İbni Sînâ'nın ve Fârâbî'nin nakillerine göre, Aristo'nun bizce malûm olan bütün felsefesi üç kısma ayırmak mümkündür. Bir kısmı küfür, bir kısmı bi-dattir. Bir kısmının da inkâr edilmesi gerekmeyen görüşlerdir. Şimdi bunları açıklayalım:

---

16 İbni Sînâ: Türkistan'ın Buhara yakınlarında (H.370/M.980) yılında doğmuştur. İslâm Meşşâî felsefesinin önde gelen temsilcilerindendir. Felsefe dışında tıp alanında da büyük bir şöhret olmuştur. (H.428/M.1037) yılında elli yedi yaşında vefat etmiştir.

17 Fârâbî: Türkistan'da dünyaya gelmiş Türk asıllı filozoftur. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. (H.258/M.871) yılında doğmuş ve (H.339/M.950) yılında Şam'da vefat etmiştir.

B) Felsefe İlimleri ve Tehlikeleri

Bilmelisin ki, bizim ulaşmak istediğimiz amaç yönünden felsefe ilimleri altı kısımdır. Bunlar matematik, mantık, tabiat bilimleri, ilahiyat, siyaset ve ahlâktır.

1. Matematik İlmi

Bu ilim dalı aritmetik, geometri ve astronomi ilimlerinden ibarettir. Bunlar içinde ne müspet ne de menfi yönden, dinî meselelerle bir alâkası yoktur. Bunlar, sonradan inkâr edilmeyecek derecede aklî deliller ile ispat edilen şeylerdir. Anlaşıp öğrenildikten sonra, inkâra yer kalmaz. Fakat bu iki tehlikeli durumu ortaya çıkarmıştır.

Birinci tehlike; bu ilimlerle uğraşan kimse, bunlarda gördüğü incelikleri ve delilleri hayretle karşılar. Bu sebeple felsefecilere karşı olumlu düşünceler beslemeye başlar. Felsefecilerin bütün ilimleri açık ve kuvvetli delile dayanmak bakımından bu ilimler gibi olduğunu düşünmeye başlar. Sonra bu kimse, felsefecilerin Allahu Teâlâ'yı inkâr ettiklerini, maneviyata kıymet vermediklerini veya ağza alınmayacak laflarla dinî hafife aldıklarını işitebilir. Bu durumda kendi kendine, "Eğer din hak bir şey olsaydı, matematik ilminde bu kadar ilim sahibi olan büyük insanlarca

malûm olurdu, onlara gizli kalmazdı” der. Bu düşüncelerle onları taklit etmeye başlar ve dini inkâr etmenin doğru olduğuna kanaat getirir. Sadece kulaktan duyma bilgilerin peşinde gitmiş, hiçbir delile dayanmaksızın yoldan sapmış nice kişiler gördüm.

Hâlbuki bu kimselerin şu gerçekler üzerinde tefekkür etmeleri gerekir: “Bir sanatta uzman olan kişinin, bütün sanat dallarında uzman olması beklenemez. Örneğin; fıkıh ve kelâm alanında uzmanlaşmış olan birinin tıp alanında da uzman olması beklenmez. Diğer taraftan aklî ilimler konusunda bilgisi olan birinin de edebiyat alanında da cahil olması gerekmez. Tersine her ilimin erbabı vardır ve o ilimde başkalarını geride bırakarak ön sıralara geçmiş kişiler bulunur. Hâlbuki bunlar bazen diğer ilim dallarında cahil kimseler gibidirler.”

Tıpkı bunun gibi, ilk felsefecilerin matematik hakkında sözleri kesin delillere dayanır ama ilahiyata dair söyledikleri tahmine dayanır. Bunu ancak bu konularda araştırma yapan ve tecrübe eden kimseler tespit edebilir.

Bu gerçekler anlatılsa bile, bunu anlamaz ve kabul etmez. Nefsinin arzuları, tembellik ve kendini akıllı gösterme isteği onu, felsefecilerin bütün bilgilerini tasdik konusunda ısrar etmeye sevk eder. Bu durum büyük bir felâkettir. Bu sebeple, bu ilimlere fazla meşgul olanları bundan men etmek gerekir. Her ne kadar bu ilimlerin dinî konularla alakası olmasa da felsefecilerin ilimlerinin başlangıcı olduğu için onla-

rın şerrini ve uğursuzluğunu da ona bulaştırmalarına neden olur. Bununla fazla meşgul olanlar arasında dinden çıkmayan, takvadan uzaklaşmayan pek az kimse vardır.

İkinci tehlike; İslâm'a hizmet etmek isteyen samimi kimseler sebebiyle meydana gelmiştir. Bunlar felsefecilerin bütün görüşlerini reddetmeyi dine hizmet saydılar ve dine sahip çıkmak olduğunu zannettiler. Bu sebeple, felsefecilerin bütün bilgilerini reddedip onların cahil olduklarını iddia ettiler. Hatta öylesine ileri gitmişlerdir ki, felsefecilerin güneş ve ay tutulması ile alakalı sözlerini bile kabul etmediler ve bu sözlerin şeriata aykırı olduğunu ileri sürdüler.

Cahillere yakışan bu iddiaları, güneş ve ay tutulmasının gerçek olduğunu bilen kimseler işitince şüpheye düşmez. Fakat İslâm'ın kesin ve şüpheye yer vermeyen bilgileri inkâr temeli üzerine kurulduğunu zanneder ve insanların felsefeye karşı sevgi ve bağlılığının artmasına yol açar. İslamiyet'ten soğumaya başlar.

Bu ilimleri reddetmekle, İslamiyet'e hizmet yaptıklarını zan edenlerin, din aleyhinde işledikleri cinayet çok büyüktür. Hâlbuki İslamiyet'te bu ilimler hakkında müspet ve menfi bir şey bildirilmediği gibi bu tür bilgiler dinî konularla da herhangi bir çelişki oluşturmamaktadır. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Güneş ve ay Allah Teâlâ'nın delilleri arasından iki delildir. Bunlar herhangi bir kimsenin ölmesi veya doğması sebebiyle tutulmazlar. Bunların*

tutulduklarını gördüğünüzde hemen Allah Teâlâ'yı zikretmeye ve namaza koşun (sığına)."¹⁸

Görüldüğü gibi bu hadis-i şerifte, astronomi ilmini inkâr etmeyi gerektirecek bir hüküm yoktur.

Fakat bu hadis-i şerifin devamı olarak gösterilen, "Ancak Allahu Teâlâ bir şeye tecelli edince o şey kendisine boyun eğer" kısmı, hiçbir sahih hadis kitabında bulunmamaktadır. Matematik ilimleri ile ilgili hükümler ve tehlikeleri hakkında söyleneceklerinden ibarettir.

---

18 Buhârî, Kûsûf, 1, 2, 4, 5, 9,13,17; Müslim, Kûsûf, 1, 3, 9, 28; Nesâî, Kûsûf, 3,12,16, 28; Mâlik, el-Muvatta', Kûsûf, 1, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/459; 2/109; 6/6, 76, 87,168.

2. Mantık İlimi

Bu ilimde de ne müspet ne de menfi yönden din ile alâkası olan bir şey yoktur. Mantık ilmi, delillerin, kıyasların, kesin delilin, öncüllerinin şartları ve bunların nasıl oluşturulacağı, Geçerli haddin¹⁹ şartları ve nasıl düzenleneceği gibi konuları inceler.

Bu ilim, "Tasavvur" ve "Tasdik" olmak üzere ikiye ayrılır. "Tasavvur" tarif yoluyla, "Tasdik" kesin delil yoluyla bilinir. Bunlarda din açısından inkâr edilmesi icap eden bir şey yoktur.

Hatta bu bilgiler, kelimelerinin ve ilim ehlinin delil getirme konusunda dile getirdikleriyle benzerlik göstermektedir.

Mantıkçılar ile kelimacılar arasındaki fark, ibarelerde ve ifade tarzlarında görülür. Bir de mantıkçıların son derece ayrıntılı tarifler ve sınıflandırmalar yapmalarından ibarettir. Burada mantıkçıların sözleri ile alâkalı bir misal verelim.

Mantıkçılar derler ki:

Her (a)'nın (b) olduğu ispat edilirse, bazı (b)'nin de (a) olması gerekir.

Diğer bir örnek: "Bütün insanlar canlı ise, bazı canlılar insandır."

---

¹⁹ Had (tarif): Bir şeyin özüne delâlet eden sözdür. Yani, iki şey arasında müşterek olan manayı, arasına sınır çizerek birbirinden ayırmak demektir.

Yani her insanın hayvan olduğu ispat edilirse, bundan bazı hayvanın da insan olduğu manası çıkar. Mantıkçılar bunu şöyle ifade ederler: “Mucîbe-i külliyyenin aksi mucîbe-i cüziyyedir.” Yani “Bütün hakkında geçerli olan bir hüküm, tersinden ifade edildiğinde bir kısmı için geçerli olur.”

Bu anlattığımız hususların dinin esaslarıyla ne alâkası vardır ki, reddedilsin. Bir kimse bu mantık bilgilerini reddettiği takdirde, bundan doğacak sonuç sadece reddedenlerin aleyhine olur.

Evet felsefecilerin bu ilim dalında bir tür zulüm ve haksızlık yaptıkları doğrudur. Onlar burhan dedikleri kesin deliller için, birtakım şartlar ileri sürüyorlar; kesin bilginin ancak belli şartlar yerine getirildiği takdirde ortaya çıkabileceğini söylüyorlar. Diğer taraftan, dinî konularda konuşmaya gelince, kendileri tarafından konulmuş bu şartlara bağlı kalmayı gereksiz buluyorlar. Din alanında konuştuklarında bu şartları olabildiğince sıkı tutmuyorlar.

Mantık ilmini inceleyip, onu beğenen, onu açık ve kesin bir ilim bilen kimse, felsefenin küfre varan meselelerinin de açık ve kesin delillere dayandığını zanneder. Dinî ilimlerde iyi yetişmeden, felsefecilerin yanlış fikirlerini kabul ederek, küfre düşer. Bu durum da mantık konusunda belirtmiş olduğumuz durumda felsefecilerin yol açabileceği tehlikelerden biridir.

3. Tabiat İlimleri

Tabiat ilimleri de gökyüzündeki âlemi, orada bulunan yıldızları; yeryüzündeki su, hava, toprak, ateş gibi maddeleri ve bileşik halinde bulunan hayvan, bitki ve maden gibi varlıkları inceler. Bunların değişme, dönüşme ve birleşme sebeplerinden bahseder.

Tabiat ilimleri bu hali ile insan vücudunu, ona hizmet eden organları ve bunların yapısal değişimlerini inceleyen tıp ilmine benzer. Din tıp ilmini reddetmediği gibi tabiat ilimlerini inkâr etmez.

Ancak, bizim “Tehâfütü’l Felâsife” isimli eserimizde açıklamış olduğumuz bazı meseleler bunun dışındadır. Bu kitabımızda ele aldığımız diğer bazı konular üzerinde düşünüldüğünde, bunlara da karşı çıkılması gerekir.

Özetle bu konudaki temel ölçü şudur: Tabiat, Allah Teâlâ’nın emrine bağlıdır. Orada hiçbir şey kendi kendine hareket etmez. Kâinatta bulunan her şey, yaratıcısı tarafından hareket etmektedir. Güneş, ay, yıldızlar ve tabiatta bulunan cisimlerin hepsi Allah Teâlâ’nın emrine bağlı olarak hareket etmektedirler. Bunların hiçbirisi kendi başlarına hareket edemez, hiçbir şey yapamazlar.

4. İlahiyat

Felsefecilerin en çok yanıldıkları konular bu alanda ortaya çıkar. Onlar, mantık ilminde kesin bir delilde bulunması gereken ve kendileri tarafından ileri sürülen şartlara uymadılar. Bu sebeple felsefeciler arasında bu alanda çok fazla görüş ayrılıkları ortaya çıktı.

İbni Sînâ ve Fârâbî'nin naklettiğine göre; Aristo kendi ekolünü İslâm felsefesine yaklaştırmıştır.

Faka felsefecilerin yirmi konuda yanılığa düştüler. Bunların üçü küfre düşmelerine, diğer on yedisinde de bidate düşmelerine sebep olmuştur.

Bu yirmi konudaki yanlış düşüncelerini ortaya çıkarmak için "Tehâfütü'l Felâsife" isimli kitabı yazdım.

Bütün Müslümanlara muhalefet ederek küfre düşmelerine neden olan üç mesele şunlardır:

1. Bedenlerin Tekrar Dirilmesi: Felsefecilere göre bedenler tekrar dirilmeyecektir. Mükâfat ya da cezaya çarptırılacak olan sadece ruhtur. Gerçi onlar cezanın ve mükâfatın ruha verileceğini söylerken isabet etmişlerdir. Çünkü ruhlar da beden gibi azap görecektir. Fakat cesetlerin tekrar dirileceğini inkâr etmekle hata etmişlerdir. Bu sözlerinden dolayı da küfre düşmüşlerdir.

2. Allah'ın İlmi: Yine onlar Allahu Teâlâ külliyatı bilir, cüzziyyâtı ve ayrıntıları bilmez, dediler. Bu da

apaçık küfürdür. Bu konuda Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: **“Göklerde ve yerde zerre ağırlığına bir şey O’ndan gizli kalmaz.”** (Yunus Süresi: 61)

3. Âlemin Ezelî ve Ebedî Oluşu: Yine felsefeciler, bu âlem ezelî ve ebedidir, diye inanmışlardır. Yani âlemin sonradan yaratıldığına ve sonunun geleceğine inanmamışlardır.

Müslümanlardan hiç kimse bu üç meseleyi onların görüşü doğrultusunda kabul etmemiş ve onların görüşlerini paylaşmamıştır.

Bu üç meselenin dışında kalan diğer on yedi meselede ise durum farklıdır. Meselâ onlar, Allah Teâlâ’nın zatının dışında bir ilim sıfatı olduğunu reddederler ve “Allahu Teâlâ, zatıyla bilir. Ayrıca bir ilim sıfatı yoktur” derler. Bu ve buna benzer görüşleri nedeniyle yolları Mutezile mezhebinin görüşüne yakınlık gösterir. Bu görüşlerinden dolayı Mutezile mezhebinde olanların kâfir olduklarını söylemek uygun değildir. Ayrıca “Faysalü’t-Tefhka Beyne’l-İslâm ve’z-Zendeka” adlı kitabımda, kendi görüşüne muhalif olanları hemen kâfir olmakla suçlamanın yanlış olduğunu açık bir şekilde yazdım.

5. Siyasî İlimler

Felsefecilerin bu konudaki bütün söyledikleri, dünya işlerine ait, devlet adamlarına hitap eden hikmetli sözlerden oluşur. Bu hikmetleri, Peygamberlere indirilen kitaplardan ve daha önce gelmiş olan peygamberlerden nakledilen sözlerden almışlardır.

6. Ahlâkî İlimler

Felsefecilerin ahlâk konusundaki bütün sözleri, nefsin sıfatlarını ve ahlakını açıklamak bunların çeşitlerini ve sıfatlarını anlatmak; kötü olanların tedavi edilmesi için gereken tedbirleri almak ve mücadelede bulunmak şeklinde özetleyebiliriz. Onlar bu konudaki bilgileri de tasavvuf ehlinden almışlardır. Tasavvuf ehli, kulluk vazifesini hakkıyla yapan, Allahu Teâlâ'yı zikreden, nefsin isteklerine karşı çıkan, dünyaya düşkün olmayan, Allahu Teâlâ'ya kavuşturan yolda ilerleyen kimselerdir.

Onlar, nefesleriyle mücadelelerinde, nefsin ahlâkı, ayıp ve kusurları kendilerine bildirilir. Bunları kitaplarında yazmışlardır. Felsefeciler de bu bilgileri alıp, kendi sözlerine katmışlardır. Gayeleri, sözlerini hoşça gidecek bir şekle sokarak, bâtil fikirlerini kabul ettirmektir. O dönemde, hatta bütün asırlarda, Allah dostlarından bir cemaat bulunmuştur. Allahu Teâlâ dünyayı onlarsız bırakmaz. Onlar, yeryüzünün manevi büyükleri ve temel direkleridirler. Onların bereketiyle yeryüzünde yaşayanlara rahmet yağar. Rasulullah (s.a.v)'in şu hadis-i şerifinde buyurduğu gibi, rahmet onların bereketiyle yeryüzünde bulunanların üzerine yağar: *"Onların hürmetine sizlere yağmur yağar ve rızık verilir; Ashâb-ı Kehf'de onlardandı."*²⁰

---

20 Ebû Nuaym, Hilye, 1/8-9; Süyûtî, Hâvî li'l-Fetâvî, 2/455-473.

7. Reddetmenin Tehlikesi

Kur'an-ı Kerîm'e bildirildiği üzere tasavvuf ehli, önceki ümmetler arasında da vardı. Nübüvvet ve tasavvufi kaynaklı sözlere, felsefecilerin kendi sözlerini eklemeleri ve bu sözleri alıp kitaplarına yazmaları iki büyük tehlikeyi meydana getirmiştir.

Bu tehlikelerin ilki, felsefecilerin bu görüşlerini reddetmekle ilgili, ikincisi ise kabul etmekle ilgilidir.

Felsefecilerin bu görüşlerini reddetmenin tehlikesi çok büyüktür. Çünkü bazı cahil kimselere göre, bu ahlâkî görüşler felsefecilerin kitaplarına geçtiği ve onların bâtil görüşlerine karıştığı için bütünüyle terkedilmeli ve okunmamalıdır. Hatta bu kimseler, felsefecilerin bu sözlerini dile getirenlere itiraz etmek gereklidir, derler.

Zira bu cahil kimseler şu hükme varmışlardır: "Mademki bu sözleri ilk defa felsefeciler dile getirmiştir, o halde hepsi de bâtildir. Çünkü, onları söyleyen felsefeciler olup, sözleri bâtil kimselerdir."

Buna bir örnek verelim: Hristiyan birinin, "Allah'tan başka ilâh yoktur, İsa (a.s) Ruhullah'tır" şeklindeki sözünü işitince bunu kabul etmez ve "Bu, Hristiyanlara ait bir sözdür" der.

Bu sözü inkâr eden cahil kimseler, Hristiyanların, "Allah'tan başka ilâh yoktur, İsa (a.s) Ruhullah'tır" sö-

zünü söyledikleri için mi, yoksa Muhammed (s.a.v)'in peygamberliğini inkâr ettikleri için mi küfre girdiklerini düşünmez, bu konu üzerinde kafa yormazlar.

Elbette ki Hristiyanların küfre düşmelerinin sebebi Rasulullah (s.a.v)'in nübüvvetini kabul etmemele-ridir. O halde, Hristiyanların küfrünü gerektirmeyen ve kendine göre de gerçeği ifade ettikleri meselelerde, sırf bunu Hristiyanlar söylüyor diye onlara karşı gelmek gerekmez. Böyle davranmak cahil kimselerin davranışlarıdır.

Bu cahil ve zavallı kimseler, hakkı kişi ile tanır- lar, kişiyi hak ile değil. Akıllı olan kimse, bu hususta Müslümanların halifesi Hz. Ali'nin (r.a) şu sözüne uyarlar: "Hakkı kişi ile bilemezsin. Sen önce hakkın ne olduğunu bil, sonra hakka uyanların kimler olduğunu zaten ayırt edersin!"

Akıllı kişi önce hakkı bilir, sonra söylenen söze bakar; söylenen söz hakka uygun ise onu kabul eder. Hak sözü söyleyenin, hak veya bâtil düşünceli olması onun yanında eşittir.

Hatta daha da öteye giderek, sapık düşüncelilerin sözleri arasındaki hak sözleri bulup ortaya çıkarmaya çalışır. Çünkü altın madeninin toprak ile karışık olduğunu bilir.

Bir sarrafın kendi bilgisine güveni olduğu müddet-çe, hâlis altını sahtesinden ayırmasının hiçbir zararı düşünülemez. Kalpazanla alış-verişte ancak sarraf olmayan zarar görür. Sarrafa bir zarar gelmez. Deniz

kıyısında dolaşmak, yüzme bilmeyenlere yasaklanır, maharetli yüzücülere değil. Bunun gibi, yılanı elini sürmekten çocuklar men edilir, fakat tılsım sahibi usta kimseler rahatlıkla onlara dokunabilirler.

8. Halkın İzlemesi Gereken Yol

Yemin ederek söylüyorum ki; insanların çođu hakkı bătıldan, doğruyu yanlıştan ayırt etmek konusunda kendilerini çok akıllı ve maharetli sanırlar. Bu sebeple mümkün olduğu kadar onları sapıkların kitaplarını okumalarını yasaklamak gerekir. Hiç olmazsa bu kapının mümkün olduğunca kapalı tutulması gerekir.

Çünkü halk, burada açıklamış olduğumuz tehlikeden kendilerini kurtarabilse bile, biraz sonra açıklayacağımız ikinci tehlikeden kurtulamazlar.

Bazı kimseler, eserlerimizin bir kısmında yapmış olduğumuz din ilimlerinin sırlarına ilişkin bazı açıklamalarımıza karşı çıkmışlardır. Bunlar, ilimler ve sırları hakkında köklü bir eğitim almamış ve mezheplerin amaçları hakkında yeterince bilgileri olmayan kimselerdir.

Bizim bu sözlerimizin eski felsefecilerin sözlerinden alınmış olduğunu iddia ettiler. Ancak bir kısmını da “Arkadan gelen daha önce geçenin ayak izlerine basar” sözünde anlatıldığı gibi bir kısmını da bu durumdan uzak tutmamak gerekir.

Bu sözlerden bazıları şeriat kitaplarında bulunmakla birlikte tasavvuf kitaplarında yer almaktadır.

Kabul edelim ki bu sözler sadece felsefecilerin kitaplarında vardır. Eğer o sözler akla uygun ve kesin

deliller ile ispat edilmişse, Kitap ve sünnete aykırı değilse, o sözlerin reddedilmesi gerekmez. Eğer bu kapıyı açarsak, bir hakikati daha önce bâtil ehlinin hatırına gelmiş diye reddetmeye kalkışırsak, birçok hakikati reddetmemiz gerekir.

Hatta bunun sonucu olarak Kur'an-ı Kerîm'in pek çok ayetinden, Rasulullah (s.a.v)'in hadis-i şeriflerinin büyük bir kısmından, selefin menkıbelerinden, hikmet sahibi kimselerin ve tasavvuf ehlinin sözlerinden pek çok şeyleri kabul etmeyip terk etmemiz gerekir.

Zira "İhvânü's Safâ" isimli kitabın sahibi bu saydığımız hususlardan pek çoğunu kitabında yazmıştır.

Bunları kendi davasına delil göstermiş. Böylece, kalpleri kendi bâtil fikirlerine çekmeyi hedeflemiştir. Böyle düşünmek, bâtil ehlinin, hakikatleri kitaplarında kendi sözlerine karıştırarak, elimizden almasına sebep olur. Âlim olan bir kimsenin en aşağı derecesi, cahil halktan farklı olmaktır.

Bir Müslümanda, âlim kişiyi kara cahilden ayıracak olan en azından şu özellik bulunmalıdır:

Balı hacamat şişesinde görse bile, baldan tiksmez. Bilir ki, hacamat şişesi balı bozmaz. Nefsin ondan tiksilmesi, cahillikten ileri gelmektedir. Aslında şişe, pis kan için yapılmıştır. Cahil zan eder ki, kan, şişede bulunduğu için pis olmuştur. Bu zavallı cahil kan, kendinde bulunan bir sıfattan dolayı pis olduğunu bilmez. Balda bu sıfat bulunmadığına göre, sadece

o şişenin içinde olması, pis olmasına sebep olmaz. Bu bâtl bir düşüncedir. Halkın çoğunda bu durum hâkimdir. Bir sözü, kendilerinin iyi bildiği bir kimseden naklederek söylesen, o söz bâtl da olsa hemen kabul ederler. Değersiz ve kötü bildikleri bir kimseden doğru bir sözü nakletsen reddederler. Hakkı daima kişiy-le ölçerler. Kişiyi hakka göre değerlendirmezler. Bu durum, büyük bir dalalettir. Buraya kadar söylediklerimiz, felsefecilerin ahlâk hakkında söylediklerini reddetmekten doğan tehlikelerdi.

9. Kabul Etmenin Tehlikeleri

Şimdi de felsefecilerin ahlâk hakkında söylediklerinin kabul edilmesi halinde doğabilecek tehlikeleri ele alalım. Felsefe ile alakalı “İhvânü’s-Safâ” ve buna benzer felsefe kitaplarını okuyan kimseler, bu kitaplarda Rasulullah (s.a.v)’in sözlerinin ve tasavvuf ehline ait hikmetlerin yer aldığını görür. Bundan dolayı bu kitaplarda güzel şeyler bulunduğu inanarak onları beğenir ve içindekileri kabul ederler. Onlara sevgi duyar. Okuduğu ve beğendiği sözlerden dolayı iyi zanda bulunması sebebiyle, onların arasına karıştırılmış olan bâtil fikirleri de kabul eder. İşte bu, bâtil fikirleri bir çeşit telkin demektir. Bu zarardan dolayı, o kitapları okumayı yasaklamak gerekir. Çünkü onları okumakta büyük tehlike vardır. Yüzmeyi iyi bilmeyenleri deniz kenarında dolaşmaktan sakındırmak gerektirdiği gibi, halkı da bu kitapları okumaktan sakındırmak gerekir. Çocukları yılanlara dokunmaktan menetmek gerektiği gibi, halkı da felsefecilerin bâtil fikirlerle dolu sözlerini dinlemekten sakındırmak gerekir. Cambaz kimse, küçük çocuğunun ben de babam gibi yaparım diyerek, kendisini taklit edeceğini anlarsa, onun yanında yılanla oynamamalıdır. Böylece çocuğu yılanla oynamaktan sakındırmak gerekir. Hakiki bir âlime böyle davranmak yakışıır. Sanatında usta olan bir cambazın yılanı tutup, zehir ile panzehri ayırarak, zehri yok ettikten sonra, panzehri ihtiyacı

olanlara vermemesi doğru olmaz. Bunun gibi, bir sarrafın kalpazanın torbasına elini daldırarak, sahte paraları bir tarafa bırakıp, hâlis altını çıkardığında, ihtiyacı olanlar o altınları kabul etmezlerse, arzu ettikleri faydalardan mahrum kalırlar. Bu cahilliktir. Çünkü sahte para ile altının aynı torbada birlikte bulunması, altını sahte hâle sokmaz. Sahte parayı da altın yapmaz. Bunun gibi, hak ile bâtılın bir ilmin içinde karışık olarak zikredilmesi, bâtılı hak yapmaz.

Felsefecilerin tehlikeleri ve kötülükleri hakkında söylemek istediklerimiz bu kadardı.

3. TÂLÎMÎYYE (BÂTİNÎLİK) ve TEHLİKESİ

Felsefe konusundaki araştırmamı bitirip ve bozuk yönlerini ortaya çıkardıktan sonra, bu ilim dalının da beni hedefime ulaştırma açısından yetersiz olduğunu anladım.

Tek başına aklın, insanın bütün ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğini, bütün zorlukların üstesinden gele-meyeceğini ve hakikatin üstündeki sır perdesini kaldırmaya güç yetiremeyeceğini anlamıştım.

O sıralarda Bâtînîlik (Talîmiyye) mezhebi kendini gösterir bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu fırkanın mensupları “Hakkı ayakta tutan, her şeyin aslı masum imam vasıtasıyla öğrenilebilir” fikrini halkın arasın-da yaymaya başlamıştı.

Bu sebeple içimde onların kitaplarında yazılı olan şeyleri iyice incelemek için, yazdıkları kitaplarını okuma arzusu oluştu. Tam bu sırada hilâfet makamından, Talîmiyye mezhebinin iç yüzünü ortaya çıkaracak bir kitap yazmam için hilafet makamından²¹ kesin bir emir geldi. Bu emri göz ardı edemezdim. Bu emir, kalbimden geçen arzuyu teşvik edici ayrı bir sebep oldu. Onların kitaplarını aramaya, sözlerini toparlamaya başladım. Eski Talîmiyye taraftarlarından işitilmiş sözlere pek uygun olmayan, zamanın

21 28. Abbâsî Halifesi Müstazhir Billâh İbni Muktedî.

Tâlîmiyye'cileri tarafından ortaya atılmış bazı sözleri duymuştum. Bu sözleri de topladım ve derinlemesine inceledim. Sonra sağlam bir şekilde düzene soktum. Hepsine cevap verdim. O derece çalıştım ki, Ehli Sünnetten bazıları, onların delillerini inceleyip, halka anlatmakta çok fazla gayretli olmamı doğru bulmadılar ve bana şöyle dediler: “Bu çalışman onların lehinedir. Senin bu araştırmaların ve tertibin olmasaydı, onlar bu gibi karışıklık ve şüphelerden dolayı mezheplerini savunmaktan âciz kalırlardı.”

Onların bu yadırgamaları bir yönden doğrudur. Nitekim Ahmed bin Hanbel (r.a.) Hâris-i Muhâsibî'ye²² (k.s.), Mutezîle mezhebine cevap vermek için yazdığı bir eser nedeniyle iyi yapmadığını söylemişti. Hâris-i Muhâsibî (k.s.) şöyle demişti: “Bidati reddetmek farzdır.”

Ahmed bin Hanbel (r.a.): “Evet öyledir. Fakat sen önce şüpheleri anlattın, sonra cevap verdin. Okuyanların zihni, şüphelere takılıp, verdiği cevapla ilgilenmemeleri veya verdiği cevapları tam manasıyla kavrayamamaları mümkündür” dedi.

Ahmed b. Hanbel'in (r.a.) bu itirazı yerinde ve doğrudur. Ancak şüphe konusu olan hadise insanlar arasında yayılmamış ve genel bir yaygınlık kazanmamış ise böyledir.

Eğer bu şüphe ve tereddütler halk arasında yayılmış ise, bu durumda ona cevap vermek mutlaka lazımdır. Cevap verebilmek için de önce itirazın açık bir biçimde anlatılması gerekir.

---

22 Basralı meşhur bir mutasavvıftır. Cüneydi Bağdadî'nin amcasıdır.

Evet, onların önemsemedikleri şüphelere fazla önem vermemelidir. Ben de zaten öyle yaptım.

Bu şüpheleri daha önce Talîmiyye mezhebine katılıp, onların yolunu benimsemiş olan, sonra da onları terk edip, bana gelip gitmeye başlayan bir kimseden dinledim. Bana dedi ki: Talîmiyye mensupları, mezheplerini anlamadan kendilerine reddiye yazanlarla alay ediyorlar. Sonra onların delillerini bana nakletti. Asıl delillerinden habersiz olduğumu zannetmelerine gönlüm razı olmadı. İştihap, anlamamış demelerini de kabullenemedim. Bu sebeple onların şüphelerini açık bir şekilde ortaya koydum. Sonra kesin deliller ile bunların bâtil olduğunu ve fesadını açıkladım.

Kısacası, mezheplerinin bir aslı ve dayanağı ve sözlerinin de bir kıymeti ve tutarlı tarafı yoktur. Bu bidat yolu, bu kadar zayıf olmasına rağmen, cahil dostlarımızın kötü yardımlarıyla bu derece yayılmıştır. Yoksa şöhret bulmazdı. Fakat, şiddetli taassup, hakkı savunanları iddialarının esasları üzerinde tartışmayı uzatmaya ve her söylediklerini reddetmeye kadar götürdü. “Öğretmeye, öğrenmeye ve öğretene ihtiyaç vardır. Herkes öğreten olamaz, mutlaka masmus bir imam lazımdır” gibi iddialarını reddettiler. Öğrenmeye ve bir imama ihtiyaç vardır, diye öne sürdükleri delil yanında, bunu reddedenlerin delili zayıf kaldı. Bazı kimseler buna aldanarak, onların mezhebini kuvvetli, karşı çıkanlarını zayıf zannettiler. Hâlbuki bu düşünce, hakkı savunanın zayıflığından ve savunmayı gereği gibi yapmayı bilmediklerinden

ileri gelmiştir. Bunu anlayamadılar. Doğrusu şudur ki, bir imama ihtiyaç vardır ve bu imamın masum olması gerekir. Bunu itiraf etmek lâzımdır. Fakat bizim masum imamımız Muhammed (s.a.v.)'dir. Onlar derlerse ki, Muhammed (s.a.v.) vefat etmiştir. Biz de sizin imamınız da gâiptir deriz. Onlar derlerse ki, İmamımız insanları doğru yola davet edecek rehberler yetiştirdi ve her tarafa gönderdi. Bu rehberler bir konuda ayrılığa düşerlerse veya içinden çıkılmaz bir mesele ile karşılaşılırsa, kendisine müracaat etmelerini beklemektedir. Bu sözlerimize de şöyle bir cevap gelebilir: "Evet, ortalıkta yoktur. Fakat davetçilerini eğitmiş ve onları her tarafa yaymıştır. Fikir ayrılığına düştüklerinde veya çözümü zor bir mesele ile karşılaştıklarında kendisine başvurmalarını beklemektedir." Bu cevaba karşı biz de şöyle deriz: "Bizim öğretmenimiz de davetçilerini eğitmiş ve onları dört bir yana göndermiştir. Yani bu davetin öğretimi tamamlanmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurur: ***"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinize nimetimi tamamladım."*** (Maide Süresi: 3) Her şey öğretildikten sonra, hocanın vefat etmesi zarar vermez. Tıpkı kaybolmasının bir zararı olmadığı gibi."

Geriye açıklanması gereken bir mesele kalır: "Hükümünü duymadığınız konularda nasıl hüküm vereceksiniz? Nas ile mi, içtihadla göre mi? Nassa göre dersiniz; bu konuda ondan bir nas işitmiş değilsiniz. İchtihadla göre dersiniz; bu da görüş ayrılıklarına sebep olur."

Onların bu itirazları karşısında biz de deriz ki, bu konuda Muâz b. Cebel (r.a) nasıl davranmış ise biz de öyle davranırız. Rasulullah (s.a.v) onu Yemen'e gönderirken nasıl hüküm vermesi gerektiğini sormuş; Rasulullah (s.a.v.) de karşılaştığı sorunların cevabı naslarda buluyorsa Kur'an-ı Kerim'e göre hükmetmesini, burada bulamadığı takdirde içtihadı ile hüküm vermesini ona öğretmişti.

Nitekim sizin davetçileriniz de öğretmenlerinden uzak yerlere gittiklerinde böyle yapmaktadırlar. Sizin davetçilerin ellerinde de her zaman hüküm verecekleri bir delil bulunmaz.

Çünkü eldeki sınırlı sayıdaki naslar, sınır konulamayacak sayıdaki meseleleri cevaplayabilecek nitelikte olamaz. Sonra her meseleyi sormak için, uzun mesafeleri kat ederek imamın bulunduğu yere gelip, cevabını aldıktan sonra tekrar geri dönmesine de imkân yoktur. Uzun sürecek bu yolculuk esnasında soru sahibi ölebilir ve geri döndüğünde cevaptan yararlanmak mümkün olmayabilir.

Tıpkı, Bir kimse kıblenin hangi tarafta olduğundan şüpheye düşse, kendi içtihadı ile hangi tarafta olduğuna hükmeder ve o tarafa doğru namaz kılar. Başka çare yoktur. Çünkü, kıbleyi öğrenmek için imamın bulunduğu memlekete gitmeye kalksa, namazın vakitini kaçırmış olur.

Öyleyse kıblenin yönünü bilmeyen kişi, kendi içtihadı ile kıbleden aksi bir yöne yönelmiş olsa bile namazı geçerlidir.

Çünkü hadis-i şerifte, "İçtihadında yanılan müçtehide bir sevap, isabet eden müçtehide ise iki sevap vardır"²³ buyurulmuştur. Bu kural içtihat yapılan bütün konular için geçerlidir.

Zekât konusu da buna benzer. Bir kişi dış görünüşüne bakarak malını bildirmeyen kimseyi fakir zanneder ve ona zekât verir. Veren kimse hata etmiş olsa da bundan dolayı sorumlu tutulamaz. Çünkü insan, kendi zannına göre hareket etmekle yükümlüdür.

Bu noktada Tâlîmiyye'ci derse ki: O kimsenin muhalifinin kanaati de kendi kanaati gibi aynı kuvvettir. Deriz ki: İnsan kendi kanaatine göre hareket etmekle memurdur. Kiblenin hangi tarafta olduğunda şüpheye düşen kimse, kendisine başkası muhalefet etmiş olsa da kendi kanaatine uyar. Buna karşı, amelde mukallit olan kimseler, İmam Ebû Hanîfe'ye ve İmâm Şâfi'ye (r.anhüma) ve diğer müçtehitlere uyuyor der ise; cevap olarak deriz ki: Kiblenin hangi tarafta olduğu hususunda şüpheye düşen kimse, içtihatları birbirine uymayan değişik içtihat sahipleri arasında kalsa, ne yapar. Kibleyi tayin hususunda onlar arasında hangisinin görüşü daha doğru olduğuna dair kanaat getirirse, onun içtihadına uyar. Yine kendi içtihadı ile amel etmiş demektir. Mezhepler hakkında da hüküm böyledir. Halkın içtihada başvurması zarurettir.

---

23 Buhârî, i'tisâm, 21; Müslim, Akziye, 15; Ebû Dâvûd, Akziye, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 3; Tirmizî, Ahkâm, 2; Ahmed b. Han-bel, Müsned, 3/887; 4/198, 204, 205.

Biz de deriz ki “Elbette halkın da bu manada içtihatla bulunması kaçınılmazdır. Peygamberler ve imamlar bile bilgili olmalarına rağmen bazen yanılabilirler. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurur: “Ben, göz önüne serilen delillere göre hüküm veririm; Allah Teâlâ ise kalplerdeki gizli sırları bilir (onlara göre hüküm verir).”²⁴ Bu hadis-i şerif ile Rasulullah Efendimiz (s.a.v) şunu demek istiyor: “Ben, şahitleri dinledikten sonra bundan elde edilen güçlü kanaate göre hüküm veririm. İfadelere dayalı olarak vermiş olduğum bu hükümde yanılmış da olabilirim.”

Bu gibi içtihat konusu olan meselelerde peygamberlerin bile yanılmaları mümkündür. Öyleyse bu konularda yanılmamak bizler için nasıl beklenebilir?”

Bu noktada Tâlîmiyye’ciler iki soru yöneltebilirler. Biri şudur: “Taklit hakkında söylediklerin, içtihat konularında geçerli olsa bile, itikada ait esaslarda geçerli olmaz. Çünkü itikada ait konularda yapılan hatalarda mazeret kabul edilmez. Bu durumda itikada ait meseleler nasıl bilinecektir?”

Bu soruya şöyle cevap veririm: “Temel inanç esasları Kur’an-ı Kerîm ve hadis-i şeritlerde belirtilmiştir. Bunların dışında kaldığı halde inanç konularından sayılan ayrıntılar üzerindeki anlaşmazlıklara gelince; bunlardan hangisinin doğru olduğu ‘sağlam ölçü’ esas alınarak ortaya çıkarılır.

---

24 Şevkânî, Fevâid, 579. Zahirî göre hüküm verme konusunda farklı lafızlarla hadisler için bkz. Buhari, Ahkâm, 20; Müslim, Akzıye, 4; Ebû Dâvûd, Akzıye, 7; Tirmizî, Ahkâm, 11.

Bu “Sağlam ölçü” ise Allahu Teâlâ’nın Kur’an-ı Kerîm’de açıkladığı esaslardır. Bu ölçüler beş esastan oluşmaktadır. Bunları “Kıstâsü’l Müstakîm” adlı kitabımda anlattım.”

Tâlîmiyye’ciler şöyle diyebilirler: “Senin görüşlerine karşı olan kişiler (Bâtınîler), bu söylediğin “sağlam ölçü” konusunda sana muhalefet ediyorlar”

Buna da şöyle karşılık veririm: “Görüşlerimi kabul etmeyenler bu ölçüyü iyi anladıktan sonra bana karşı çıkmaları düşünülemez. Bâtınîler bu ölçülere karşı çıkmazlar. Çünkü ben bu ölçüleri Kur’an-ı Kerîm’den öğrendim ve ondaki esaslardan çıkardım.

Mantık ilminin ehli de bu konuda bana karşı çıkmaz. Zira benim gösterdiğim bu ölçüler, onların mantıkta belirledikleri şartlara uygundur. Bu esaslara kelam âlimleri de karşı çıkmaz. Zira bu ölçüler, onların nazarî ilimler hakkında şart koştukları delillerin niteliklerine de uygundur. Hatta kelâm ile ilgili konularda gerçekler bu ölçülerle ortaya çıkar.”

Bu sözüme Tâlîmiyye’ciler “Madem elinde böyle sağlam bir ölçü var; o halde neden insanlar arasındaki ihtilâfı oradan kaldırmıyorsun? Diye sorsa, derim ki “Eğer insanlar benim dinleselerdi aralarındaki ihtilâfı çözerdim. Bu ihtilâfları ortadan kaldırmanın yolunu “Kıstâsü’l-Müstakîm” adlı kitabımda açıkladım. Bu kitap üzerinde iyice düşünerek içindekileri anlarsan sözümün doğruluğunu, kulak verilip dinlenildiği takdirde anlaşmazlıkları kesinlikle ortadan kaldırabileceğini anlarsın. Ama halkın bir kısmı bu anlatılanla-

rı dinlemedi. Bir kısmı söylediklerimi dinledi ve ben de onların arasındaki görüş ayrılıklarını giderdim.”

Ben de bunun üzerine şunu sorarım: “Siz Talimiy-ye’cilerin imamı da kendisini dinlemeyenler arasındaki ihtilâfı kaldırmak istiyor ama neden şimdiye kadar bunu başaramadı? Hz. Ali (r.a), imamların ilki olduğu halde neden bu ihtilâfları ortadan kaldıramadı? Yoksa sizin imamınız, bütün insanlara zor kullanarak sözünü dinlemeye mecbur edebileceğini mi iddia ediyor? O halde neden şimdiye kadar sözünü dinlemedi? Bunun vakti ne zaman gelecek?

Acaba sizin imamınızın iddiaları, halkın arasında ihtilâfların artmasından ve buna karşı çıkanların artmasından başka bir sonuç verdi mi?

Daha önceleri, ihtilafların insanların arasında kan dökmeye, şehirleri tahrip etmeye, çocukları yetim bırakmaya, yolları kesmeye ve malları yağmalamaya neden olmasından korkuluyordu.

İşte sizin ihtilâfları giderme adına yaptıklarınızın neticesi budur. Yeryüzünde benzeri görülmemiş hadiseler meydana gelmiştir.”

Tâlîmiyye’ciler yine şöyle itiraz edebilir: “Halkın arasındaki ihtilâfları kaldıracığını söylüyorsun. Ancak, birbirine uymayan mezhepler ve zıt görüşler arasında şaşırılmış olan biri, niçin senin sözünü dinleyip de düşmanın sözünü kabul etmesin?

Düşmanlardan pek çoğu senin görüşlerine karşıdır, seninle onların arasında ne fark var?”

İşte bu da Talimiyye'cilerin ikinci itirazlarıdır. Buna cevap olarak derim ki "Öncelikle bu soru Tali-miyye'cilerin aleyhinedir ve onlara sorulmalıdır.

Çünkü, o şaşırmuş kimseyi, kendi mezhebine davet ettiğin zaman, o sana, senin, muhaliflerinden daha üstün olduğunu nereden bileyim. Çünkü âlimlerin çoğu sana muhaliftir dese, ne cevap vereceğini merak ediyorum. Benim imamın hakkında (yet ve hadis var-dır mı diyeceksin?

Senin imamın Rasulullah (s.a.v)'den herhangi bir hüküm işitmediği halde, ayet ve hadislere dayandı-ğı iddianı kim kabul eder acaba? Davet ettiğin kişi bu iddianı hiç duymamıştır. Onun duyduğu tek şey, bütün ilim ehlinin senin yalancı olduğun konusunda ittifak ettiği'dir."

Diyelim ki, o kimse, senin ayet ve hadislere dayalı iddianı kabul etti. Eğer bu kişi, peygamberlik konu-sunda kafası karışık biri ise ve sana şöyle dese: Farz edelim ki, senin imamın bana Hazreti İsa (a.s)'ın mu-cizesi ile sözünü ispata kalkışsın. Doğru yolda oldu-ğuma delil olarak babanı diriltirim dese ve diriltse, dirilen babam da bu imam haklıdır dese, onun doğru söylediğini nereden bileyim? Çünkü, Hazreti İsa, bu mucizeyi gösterince, halkın hepsi onun doğru söyle-diğini kabul etmedi. Hatta bu mesele ile alâkalı soru-labilecek daha güç sualler sorabilir ki, aklî delilden başka bir şey ile cevap verilemez. Hâlbuki siz (Tâlî-miyye'ciler) aklî muhakemeye güvenilemeyeceğini söylüyorsunuz.

Mucizenin doğruluğa işaret ettiğini de sihir ile mucizeyi birbirinden ayırabilenler, farkını anlayanlar ve bir de Allahu Teâlâ'nın kullarını yanlış yola düşürmeyeceğine inananlar bilir. Allahu Teâlâ kullarını yanlış yola sevk eder mi suali ve buna cevap vermenin güçlüğü meşhurdur. Sen bu sorulara nasıl cevap vereceksin? Hâlbuki senin kendisine uyulmasını iddia ettiğin imam, uymak hususunda, muhaliflerinden daha uygun değildir.

Bu itirazlar üzerine, Tâlîmiyye'ciler, inkâr etmekte olduğu aklî delillere başvuracaktır. O zaman da hasmı daha açık delillerle cevap verir. Görülüyor ki, ikinci sualleri öyle bir tarzda aleyhlerine döndü ki, Talimiyye'cilerin eskileri ve yenileri hep bir araya toplansa, buna cevap vermeye güç yetiremezler.

Onların bu ikinci suallerinin ortalığa fesat yaymasına sebep, ilimleri zayıf olan birtakım kimselerdir. Çünkü onlar, Talimiyye'ye mensuplarıyla yaptıkları münazaralarda, onların suallerini tekrar onların üzerine çevirme yerine, cevap vermeğe kalkıştılar. Bu durum ise, sözü uzatmak demektir. O zaman maksat arzu edildiği gibi çabuk anlatılamaz. Bu sebeple hasmı cevap vermekten aciz bırakmaya yaramaz.

Bir kimse, "Soruyu aleyhlerine çevirerek onları susturma yolu anlaşıldı. Fakat sorularına cevap da verilebilir mi?" Diye sorsa, "Evet," derim. Mezheplerin ve itikatların arasında şaşırıp kalmış olan kimse, ben şaşkınım deyip de şaşırdığı konuyu belirtmezse, ona şöyle denir. Sen bir hasta gibisin. Hastalığının ne

olduğunu söylemeden, sadece bana ilaç veriniz, di-yorsun. Böyle hastaya denir ki, dünyada her hastalığı tedavi eden tek ilaç yoktur. Belli ilaçlar belli hastalıklar için verilir. Baş ağrısı, ishal vesaire gibi hastalıkların ilacı vardır. Şaşırmış kalmış olan kimse için de durum böyledir. Hangi konuda şaşırıldığını bildirmelidir. O zaman yukarıda bahsettiğim beş sağlam ölçü ile inceleyerek, hakikati kendisine anlatırım. O ölçüleri kim tam manası ile anlarsa, doğru olduklarını kabul eder. Onlarla ölçtüğü her meselede kendisine kanaat hâsıl olur. Hem ölçünün hem de ölçtüğünün doğru olduğunu anlar. Nitekim hesap ilmini öğrenen bir talebe, hesabı kendisini öğrendiği gibi, hocanın da doğru söylediğini öğrenmiş olur. Bu bilgileri “Kıstâs-ül Müstakîm” kitabında yirmi sayfa kadar tutan sözlerle açıkladım. Dikkatle okunup, düşünölsün.

Şimdi benim buradaki amacım, Talîmiyye mezhebinin bozuk olduğunu anlatmak değildir. Onların mezhebinin bozuk yönlerini ilk önce “El-Mustahzirî”²⁵ kitabımda, sonra bana Bağdat’ta anlatılan onların bir sözlerine cevap olarak yazdığım “Hucet-ül Hak”²⁶ kitabımda yazdım. Üçüncü olarak da Hemedan’da bana anlatılan bir sözlerine cevap olarak yazdığım on iki bölümlük “Mufassal’ül Hilâf” adındaki kitapta, dördüncü defa Tûs şehrinde bana bildirilen bir takım bozuk fikirlerine cevap olarak yazdığım

25 Kitâbü’l Müstazhirî: İmam Gazali tarafından Talîmiyye’cilere reddiye olarak (488/1095) yılında yazılmıştır. Halife el-Müstazhir’e armağan olarak yazıldığından bu adı almıştır.

26 Hücetü’l Hak: İmam Gazali bu eserinde de bir önceki eserde olduğu gibi Talîmiyye’cilere karşı Ehl-i sünnet akaidini savunmak maksadıyla kaleme almıştır.

(Kitâb-üd Derc)'de²⁷ anlattım. Beşinci olarak da ilimlerin ölçülerini gösteren ve bu ölçüleri iyi anlayanların masum bir imama uymaya ihtiyacı olmayacağını anlatan "Kıstâs'ül Müstakîm"²⁸ kitabını yazdım.

Benim buradaki maksadım şunu anlatmaktır: Bu Tâlîmiyye'cilerin karanlık fikir ve düşüncelerinden insanları kurtaracak bir şifa beklenemez. Bilâkis bunlar, imam tespiti konusunda delil göstermekten de âcizdirler. Uzun zaman onları tecrübe ettik. Eğitime ve masum imama ihtiyaç bulunduğu hakkındaki iddialarını haklı gibi gördük. İddia ettikleri gibi masum imamın onların söyledikleri zât olduğunu kabul eder gibi göründük. Sonra da bu masum imamdan ne öğrendiniz diye sorduk. Bir takım içinden çıkılmaz meseleleri onlara anlattım. Bunları çözmek şöyle dursun, anlayamadılar bile. Kendi acizliklerini görünce, işi ortada bulunmayan imama havale ettiler. Gidip ondan sormak gerekir, dediler. Ne gariptir ki, bunlar masum imamı aramak ve onu bularak kurtuluşa ermek düşüncesiyle ömürlerini boşa harcadılar ve ondan hiçbir şey öğrenemediler. Bunlar pisliğe bulaşmış bir insan gibi, yıkanmak için su arayarak yorulur. Suyu bulunca da yorgunluktan kullanamaz hale gelirler. Yine pisliğe bulaşmış bir şekilde kalırlar. Bunlardan bazıları, masum imamdan öğrendiği bazı bilgileri olduğunu iddia eder. Öğrendim dediği şey-

---

27 Bu eser de Talimiyye'ciliğe reddiye amacıyla yazılmıştır.

28 İmam Gazâlî'nin Talimiyye'ciliğe reddiye şeklinde yazdığı eserler serisinin sonuncusudur.

lerin hülasası Pisagor'un²⁹ bozuk felsefesinden ibaret-
tir. Pisagor ise, en eski felsefecilerden biridir. Ekolü
felsefe ekollerinin en kötüsüdür. Aristo onu çok zayıf
bularak rezil etmiş ve görüşlerini reddetmiştir. "İh-
vân'üs Safâ"³⁰ kitabında anlatılanlar bu felsefedir.
Felsefenin de en anlamsız bölümüdür.

Hayret edilir ki, bazı kimseler ömürleri boyunca
ilim tahsili için gayret gösterirler. Böyle bozuk bilgi-
lerle kanaat ederler. Sonra da ilmin en yüksek dere-
cesine yükseldiklerini zannederler. Bunları da tecrü-
be ettik. İçlerini de dışlarını da inceledik. Maksatları,
cahil halkı ve zayıf aklılıarı masum bir imama ve her
şeyi onun öğretmesine ihtiyaç olduğuna inandırmak-
tır. Böyle bir imama ihtiyaç yoktur diyenlere karşı,
kuvvetli sözlerle mücadele etmektir. Birisi çıkıp, öğ-
retene, yani masum imama ihtiyaç vardır diyerek, on-
lardan birine uyar gibi görünse ve masum imamdan
öğrendiklerini anlat, onun öğrettiklerinden bizi de
faydalandır dese, şaşırıp kalır. Madem sözümü kabul
ettin, masum imamı kendin ara, benim maksadım
yalnız bunu kabul ettirmektir, cevabını verir. Çünkü,
iyi bilir ki, başka cevaplar vermeye kalkışsa rezil ola-
caktır. En ufak karışık bir meseleyi dahi çözmekten

29 Pisagor: Klasik Yunan felsefesinin önemli temsilcilerinden biri olan Pisagor milâttan önce 6. ve 5. asırlarda yaşamıştır. Kurduğu felsefî ekol kendisinden sonra matematiğin önemli ölçüde gelişmesini sağlamıştır. Aristo'nun belirttiğine göre Pisagor felsefesinin temelini sayılar üzerine oturtmuştur. Ona göre sayılar bütün varlıkların ilkesini oluşturur.

30 İhvân'üs Safâ: H.4. asırda Basra'da faaliyet gösteren gizli bir felsefî ekol. Bunlar Yunan felsefesinin ışığında Kur'an-ı Kerim ayetlerini tevیل ederek bir felsefî dü-
şünce oluşturmaya çalışmışlardır. Oluşturmaya çalıştıkları felsefî sistemi "Resâilü İhvân'üs Safâ" adlı eserlerinde anlatmışlardır.

âciz kalacaktır. Hatta çözmek bir tarafa, o meseleyi anlamaktan da âciz kalacaktır. İşte Tâlîmiyye'yecilerin gerçek durumları budur. Tecrübe et, onlardan nefret edersin. Biz tecrübe ettik ve onlardan el çektik.

4. TASAVVUF YOLU

Yukarıda saymış olduğum ilimleri inceledikten sonra, bütün dikkat ve gayretimle tasavvuf yolunu incelemeye başladım. Şunu anladım ki, tasavvuf yolu, ilim ve amel ile tamamlanıyor. Tasavvuf ehlinin ilminin özü nefse ait olan engelleri geçmek, nefsi kötü huylardan ve karakterlerden temizlemektir. Kalben Allahu Teâlâ'dan başka her şeyin düşüncesini atmak ve kalbi Allahu Teâlâ'nın zikriyle süslemektir. Tasavvufun bu ilmi yönü, bana amel yönünden daha kolay geldi.

Bu maksatla tasavvuf ehlinen Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (r.aleyh) "Kütü'l Kulûb"ünü, Haris el-Muhâsibî'nin (k.s) kitaplarını; Cüneyd-i Bağdadî (r.aleyh), Şiblî (r.aleyh), Bâyezîd-i Bistâmî (r.aleyh) ve bunlara benzer büyük mutasavvıflardan bize ulaşan tasavvufa dair külliyatları okuyup, bu ilmi öğrenmeye başladım.

Böylece tasavvuf ehlinin ilmî maksatlarının özünü kavradım. Gerek okumak ve gerekse dinlemek suretiyle tasavvuf yolu hakkında öğrenilmesi mümkün olan her şeyi öğrendim.

Anladım ki, tasavvuf ehlinin bu büyüklerinin kavuşmak istedikleri gaye, öğrenmekle değil, tatmak,

yaşamak, sıfatları ve hâli değiştirmekle ele geçer. Sıhhatin, tokluğun sebeplerini, şartlarını öğrenmek ayrı, sıhhatli ve tok olmak ayrı şeydir. Aralarında çok büyük fark vardır. Bunun gibi, sarhoşluk mideden dimağa yükselen buharın, dimağı sarmasından ortaya çıkan bir hâldir şeklindeki tarifini bilmekle, sarhoş olmak arasında da büyük fark vardır. Fakat, sarhoş olan sarhoşluğu tarif edemez. Sarhoşluğun ne olduğunu bilmez. Akli başında olan bir kimse ise, sarhoşluğu tarif eder, alâkalı şeylerini bilir. Hâlbuki, kendisinde sarhoşluk hâli yoktur, sarhoş değildir. Hasta olan doktor, sıhhatin tarifini, şartlarını ve ilaçlarını bilir. Hâlbuki, o ânda sıhhatini kaybetmiştir.

İşte bunun gibi, zühdün, dünyadan yüz çevirmenin hakikatini, şartlarını, sebeplerini bilmekle, zahit olarak yaşamak arasında fark vardır. İyice anladım ki, tasavvuf ehli güzel hâllere sahip ve kuru sözlerden uzaktırlar. Tasavvufta ilim yoluyla öğrenilmesi mümkün olan şeyleri tahsil ettim. Benim için, işitmekle ve öğrenmekle elde edilemeyen ancak, tatmakla, yaşamakla, o yolun ehli olmakla kavuşulandan başka bir şey kalmamıştı. Dinî ve aklî ilimleri iyice kavramak için, lâyıkiyla öğrendiğim ilim dalları ve yükseldiğim meslekler, bana, Allahu Teâlâ'ya, Peygamberliğe ve ahiret gününe, şüphe götürmez, sağlam bir iman kazandırmıştı. İmanın esasları belli bir delil ile değil, bilâkis sayısız sebeplerle, karinelerle ve tecrübelerle kalbime iyice yerleşmişti. Sunu iyice anladım ki, ahirette saadete kavuşmak için, takva üzere yaşamak, haramlardan sakınmak, nefsi arzu ve hevesinden me-

netmek tek çaredir. Bu işin başı da bir gurur ve aldaniş yeri olan dünyadan uzaklaşıp, ahirete bağlanmak, bütün varlığı ile tamamen Allahu Teâlâ'ya yönelmek, kalbin dünyadan alâkasını kesmektir. Bu ise, ancak, maldan, makamdan, yüksek gayelere ulaşmaya engel olan şeylerden uzak durmakla mümkün olur.

Sonra, kendi vaziyetimi tetkik ettim. Gördüm ki, dünyaya işlerine dalmışım. Bu işler beni tamamen sarmış hâlededir. Yaptığım işleri düşündüm. En güzel işim, ders vermek ve talebe yetiştirmektir. Bu işte de ahirete pek faydası olmayan, mühim olmayan birtakım ilimlerle meşgul olduğumu gördüm. Ders vermekteki niyetimi araştırdım. Onun da Allah rızası için olmadığını, şan ve şöhret kazanmak, makam ve mevki sahibi olmak arzusundan ileri geldiğini anladım. Uçurumun kenarında olduğumu, hâlimi düzeltmezsem ateşe yuvarlanacağıma kanaat getirdim. Bir müddet devamlı bunu düşündüm. Henüz irademe hâkim durumda idim. Bir gün Bağdat'tan ayrılıp gitmeğe ve o hâllerden kurtulmağa kesin karar verirdim. Ertesi gün bu kararımın vazgeçerdim. Kararsız bir hâlde idim. Bir sabah ahiret arzusu kuvvet bulsa, akşam dünya arzuları bir ordu gibi üzerime saldırıp, o arzuyu mutlaka dağıtıyordu. Dünya arzuları bir zincir gibi, beni makam ve mevkie doğru sürüklüyordu.

İman münadisi de şöyle sesleniyordu: (Göç zamanı geldi. Ömrün bitmek üzeredir. Önünde uzun ahiret yolculuğu vardır. Şimdiye kadar öğrendiğin ilim ve yaptığın amel hep riyadır, gösteriştir. Şimdi ahire-

te hazırlanmazsan, ne zaman hazırlanacaksın. Dünya alâkalarını şimdi kesmezsen, ne zaman keseceksin.) O zaman içimdeki önceki arzu yeniden uyanırdı. Bağdat'tan ayrılıp gitmek kararım kuvvetlenirdi. Bu sefer şeytan şöyle vesvese verirdi: Bu hâlin bir hastalıktır. Sakın itibar etme. Çünkü, çabuk geçecek bir hâldir. Eğer ona uyararak şu ânda bulunduğun mevkii ve kimsenin bozamayacağı muntazam hayatı terk edersen, bir gün nefsin tekrar dönmek ister. Fakat bir daha ele geçmez.

Hicrî 488 senesi Receb ayından itibaren, altı ay kadar dünya arzuları ile ahiret arzuları arasında kararsız kaldım. Sonra, artık iş ihtiyarı olmaktan çıkıp, zaruri bir hâle döndü. Çünkü, Allahu Teâlâ dilime bir kilit vurdu. Ders veremeyecek surette bağlandı. Talebelerimi memnun etmek için, bir gün olsun ders vermeye kendimi zorladım. Fakat dilim bir kelime dahi söyleyemedi. Buna gücüm yetmiyordu. Sonra dilimdeki tutukluk kalbime bir hüznün verdi. Bu üzüntü sebebiyle midemde hazmetme kuvveti kalmadı. Yemekten, içmekten kesildim. Boğazımdan su geçmiyordu. Bir lokmayı hazmedemiyordum. Bu yüzden bedenim zayıfladı. Doktorlar bana ilâcın fayda vereceğinden ümidi kestiler. Bu durum, kalbe ait bir hâldir. Ondan da mizaca sirayet etmiştir. Kalpte meydana gelen bu büyük üzüntü gitmedikçe, ilaçla iyileştirmeye imkân yoktur, dediler.

Âciz kaldığımı, irademin tamamen elden çıktığını görünce, çaresiz kalan kimsenin yalvarması gibi,

Allahu Teâlâ'ya sığındım. Çaresiz kalanların duasını geri çevirmeyen Allahu Teâlâ duamı kabul buyurdu. Bana makam, mevki, mal, aile, evlat ve dost gibi şeylere gönül bağlamaktan kurtulmayı ihsan etti. Şam'da ikamet etmeye karar verdim. Halifenin ve beni sevenlerin bu arzumu öğrenmelerini istemiyordum. Mekte'ye gidecek gibi göründüm. Bir daha dönmek üzere Bağdat'tan ayrılacağımı latif, uygun mazeretlerle belli etmemeye çalıştım. Bütün Irak âlimleri gitmemem için, tenkitte bulundular. Onların arasında, her şeyden yüz çevirmemin dinî bir sebepten olduğunu kabul edecek bir kimse yoktu. Onlar benim bulunduğum Mevkii'nin, dinin en yüksek mevkii olduğunu zan ediyorlardı. Bilgileri ancak bu kadarına yetiyordu. Sonra halk, gitmemin sebebi hakkında birtakım tahminler arasında şaşırıldı kaldı. Irak'tan uzak olanlar ise, bu gidişimin memleketi idare eden devlet adamlarının arzularından ileri geldiğini zan ediyorlardı. Devlet adamlarına yakın olanlar da onların beni bırakmamak için ne kadar uğraştıklarını, yaptığımı kınadıklarını, benim de onlardan yüz çevirdiğimi, sözlerine kulak asmadığımı görüyorlardı. Bu, Allah'tan gelmiş bir iştir. Âlimlere ve ehli İslam'a nazar değdi. Bunun başka bir sebebi olamaz diyorlardı.

Malımdan, bana ve çocuklarımla nafakasına yetecek kadarını ayırdım. Geri kalanını tamamen dağıttım. Irak malı Müslümanlara vakıf olduğu için, böyle işlere ayrılması câizdir. Dünyada, bir âlimin çocukları için ayıracağı bu maldan daha iyi bir mal görmedim.

Nihâyet, Bağdat'tan ayrılıp, Şam'a gittim. Şam'da iki seneye yakın ikamet ettim. Bu zaman içinde, tasavvuf kitaplarından öğrendiğim gibi, nefsimi fena hâllerden temizlemek, ahlâkımı güzelleştirmek, Allahu Teâlâ'yı zikretmek, kalbimi tasfiye etmekle meşgul oldum. İnsanlardan uzak durup, zamanımı riyazetle ve ibadetle geçirdim. Şam'daki Emevî Cami'nde bir müddet itikâfa girdim. Cami'nin minaresine çıkar, kapıyı kilitlerdim ve bütün gün orada kalırdım. Sonra Kudüs'e gittim. Beyt-i Mukaddese girdim. Her gün Sahrâtullaha (Peygamberlerin ve Evliyanın ibadet mahalli olmakla meşhur yer) girer, kapıları üzerime kilitlerdim.

Kudüs'ü ve Hazret-i İbrahim (a.s.)'ı ziyaretten sonra, hac farızasını yerine getirmek, Mekke-i Mükerreme'nin ve Medîne-i Münevvere'nin bereketlerine kavuşmak, Rasulullah (s.a.v.)'in kabri şerifini ziyaretle şereflemek arzusu kalbime düştü. Hicaz'a gidip, bu arzuma kavuştum.

Daha sonra, çocuklarımın daveti ve içimdeki arzu, beni vatanıma çekti. Hiç dönme düşüncesinde olmadığım hâlde, döndüm. Yine insanlardan uzak yaşamayı tercih ettim. Yalnız kalmağa, Allahu Teâlâ'yı zikretmeye ve ondan başka her şeyi kalbimden çıkarmağa çok hırslı idim. Zamanın hâdiseleri, çoluk-çocuk derdi, geçim sıkıntısı, huzurumu bozuyor, yalnızlıktan duyduğum tadı bozuyordu. Bu tadı ancak ara sıra duyuyordum. Bununla beraber, o hâle kavuşmaktan ümidimi kesmedim. On sene kadar böyle de-

vam ettim. Yalnızlıklarım sırasında bana o kadar şey malum oldu ki, onları tamamen anlatmak mümkün değildir. Faydalanmak için birazından bahsedeyim.

Kesin bir şekilde anladım ki, tasavvuf ehli, Allahu Teâlâ'nın yolunda olan kimselerdir. Onların hâlleri, hâllerin en iyisidir. Yolları, yolların en doğrusudur. Ahlâkları ahlâkların en temizidir. Dinin esasına vâkıf olan âlimlerin ilmi, hikmet ehlinin hikmeti, onların hâllerinden ve ahlâklarından bir kısmını değiştirmek, daha iyi bir hâle getirmek için bir araya gelse, buna imkân bulamazlar. Daha iyisini ortaya koyamazlar. Onların Zahiri ve bâtını bütün hâl ve hareketleri, nübüvvet kandilinin ışığından alınmıştır. Yeryüzünde ise, nübüvvet ışığından başka aydınlanacak bir nur yoktur.

Hâsılı bir tarikat, bir yol ki, ilk şartı olan temizlik, kalpten Allahu Teâlâ'dan başka her şeyi çıkarmaktır. Bunun anahtarı, kalbin daima Allahu Teâlâ'yı anmakla meşgul olmasıdır. Bu hâl, namazdaki iftitah tekbiri mesabesindedir. Neticesi, tamamen Allahu Teâlâ'nın varlığında yok olmaktır. Böyle bir yol hakkında başka ne söylenebilir.

Allahu Teâlâ'nın varlığında yok olmanın son merete sayılması, başlangıçta istek ve irade ile yapılabilen hâllere göredir. Yoksa aslında o fena makamı, tarikatın başlangıcıdır. Ondan önceki hâller, bu yolun yolcuları için, sokak kapısı ile evin asıl kapısı arasındaki avlu durumundadır. Tarikatın başlangıcından itibaren keşifler, müşahedeler başlar. Hatta öyle olur

ki, tarikat yolcuları uyanıkken melekleri, Peygamberlerin ruhaniyetlerini görürler. Sözlerini iştirler ve onlardan pek çok faydalar elde ederler. Daha sonra onların ruhaniyetlerini ve suretlerini görmekten öyle yüksek derecelere yükselme hâli hâsıl olur ki, bunu sözle anlatmak mümkün değildir. Kim o hâli anlatmak isterse, sözünde sakınılması imkânsız açık hatalar olur.

Hülâsa iş, Allahu Teâlâ'ya o kadar yaklaşmak derecesine varır ki, tasavvuf ehlinde bazıları bunu hulul³¹, bazıları ittihad³² ve bazıları da vusûl³³ olarak hayal ederler. Bunların hepsi de birer hatadır. Bu konuda nerelerde yanıldıklarını "Maksadü'l Esnâ" adlı kitabımda açıkladım. Yukarıda sayılan haller bulunan kişilerin, şu şiirde ifade edilenden fazlasını söylememesi gerekir:

Aklıma getirmedığım şey oldu,

Aslım sorma, iyi zanda bulun.

Sonuç olarak, tasavvuf ehlinin yolunda ilerleyip, bu yola zevk ile vakıf olmayanlar, nübüvvetin hakikatini anlayamazlar. Sadece ismini bilirler. Evliyadan hasıl olan kerametler, Peygamberlerden ilk zamanlarda hasıl olan hâllerdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), Peygamberliği bildirilmeden önce, Hıra dağına çekilip, insanlardan uzak kalarak, Allahu Teâlâ'ya ibadet ettiği sıradaki hâli böyle idi. Hatta Araplar, Muham-

31 Hulul: Allah Teâlâ'nın kendi bedenine girdiğini sanmak.

32 İttihad: Allah Teâlâ ile birleştiğini sanmak.

33 Vusûl: Allah Teâlâ'ya kavuşmak.

med (s.a.v), Rabbine âşık oldu, dediler. Bu öyle bir hâldir ki, ne olduğunu o yolda ilerlemiş olanlar, onu zevk ile, tadarak anlarlar. Bu zevki tatmayanlar, tasavvuf ehlinin sohbetinde bulunarak, tecrübe ede ede hâllerin alâmeti ve delâleti ile anlarlar. İşte tasavvuf ehli ile birlikte bulunanlar, onlardan bu yakını istifade ederler. Onlar öyle kimselerdir ki, sohbetlerinde bulunanlar, dalâlette kalmaz. Sohbetlerinde bulunma şerefinden mahrum kalanlar, “İhyâu Ulûmid-dîn” kitabımızın “Acâib’ül Kalp” kısmında bahsettiğimiz gibi, aklî delillerle bunun mümkün olduğunu yakinen anlarlar.

Kesin deliller ile bu halleri incelemek “ilim”dir. O haller ile hallenmek ise “zevk”tir. İştirek ve deneyerek öğrendiklerini hüsnü zan ile kabul etmek de “iman”dır. Anlatılanlar karşısında tutulacak yolun üç derecesi işte bunlardır.

“Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş olanları derecelerle yükseltir.” (Mücadele Suresi: 11)

Bu üç dereceye kavuşanların dışında kalan bir takım cahil kimseler vardır ki, bu hâlleri inkâr ederler. Böyle sözlere şaşarlar ve alay ederler. Bunlar ne hezeyanlar yapıyorlar derler. Bunlar hakkında Allahu Teâlâ, Rasulullah (s.a.v.) Efendimize şöyle buyurdu: *“Onların (münafıklar) arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından ayrıldıklarında kendilerine bilgi verilmiş olanlara, ‘Biraz önce o ne demişti?’ diye sorarlar. Bunlar, Allah tarafından kalpleri mü-*

hürleşmiş ve arzu ve heveslerine uyan kimselerdir.”
(Muhammed Süresi: 16)

Bu yüzden Allah Teâlâ kulaklarını sağır ve gözlerini kör etmiştir.

Tasavvuf yoluna girmemin zorunlu bir sonucu olarak, nübüvvetin hakikati ve özelliklerini açıkça kavrama imkânı buldum. Bunun özünü bilmeye şiddetle ihtiyaç bulunduğundan, Nübüvvetin esasına dair burada bilgiler vermek çok gerekli bir hal aldı.

5. NÜBÜVET NEDİR, NÜBÜVETE İHTİYAÇ VAR MIDIR?

Şu bilinmelidir ki, insanoğlu, bilgisiz, Allahu Teâlâ'nın yarattığı bütün âlemlerden habersiz olarak yaratılmıştır. Varlıklar âlemi ise, sayısını Allahu Teâlâ'dan başka hiç kimsenin bilemeyeceği kadar çoktur. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurur: "*Rabbînin ordularını, kendisinden başkası bilmez.*" (Müddessir Süresi: 31)

İnsan, idraki sâyesinde âlemden haberdar olur. İdraklerden her biri de insan onunla bir âlemi anlasın diye yaratılmıştır. Âlemlerden maksadımız, varlıkların çeşitleridir. İnsanda en önce dokunma duyusu yaratılır. Bu duyu ile soğuğu, sıcağı, nemi, kuruyu, yumuşağı, katıyı ve benzerlerini idrak eder. Bu duyu, renkleri ve sesleri katiyen anlayamaz. Bunlar, dokunma duyusuna göre yok demektir. Sonra insanda görme duyusu yaratılır. Bununla da renkleri, şekilleri anlar. Görme duyusuna ait âlem, duyu ile anlaşılabilen âlemlerin en genişidir. Daha sonra insanda, işitme duyusu yaratılır. Bununla sesleri, naneleri işitir. Nihayet insanda zevk, tatma duyusu yaratılır. Böylece duyu âleminin idrak vasıtaları olan duyu organları tamamlanmış olur.

Yaklaşık yedi yaşları civarında kendisine “temyiz yeteneği”³⁴ ihsan edilir. Yani nesnelere birbirinden ayırma gücü yaratılır.

Bu çağ, insan varlığının başka bir duruma girdiği çağdır. İnsan bu çağda, duyu organlarıyla anlaşılabilen şeyleri de anlar. İnsan, daha sonra başka bir duruma yükselir. Kendisinde akıl yaratılır. İnsan akıl ile, lüzumlu, mümkün ve imkânsız olanları ayırır. Akıl, temyiz ve his kuvvetlerinin, duyu organlarının anlayamadığı şeyleri anlar.

Akıl evresinin ardından başka bir evre gelir. Burada kişiye başka bir göz daha verilir. Bu göz nübüvvet gözüdür. İnsan bu göz ile ileride olacakları ve aklın kavramaktan uzak olduğu diğer şeyleri görür.

Aklın bunları kavramaktan âciz oluşu; tıpkı temyiz yeteneğinin akılla kavrananları anlayamaması ve yine tıpkı duyuların temyiz yeteneği ile kavrananları anlamaktan uzak olması gibidir. Yine aynı şekilde, temyiz yeteneğine sahip bir çocuğa, akılla kavranabilen bir şey söylendiğinde, çocuk bunu kabul etmez ve bunun mümkün olamayacağını söyler.

Diğer taraftan, akıl sahibi kimselerden bazıları da yine aynı şekilde, nübüvvet ile ulaşılan konuları kabul etmez ve bunları mümkün olmayacağını görür. Bu tutum cehaletin ta kendisidir. Çünkü onlar tek kaynak olarak, nübüvvetin ulaşamadıklarına ve bunun kendilerinde bulunmayışını ileri sürerler. Kendi-

---

34 Temyiz yeteneği, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırma yeteneğidir.

lerinde olmadığı için de aslında nübüvvette olmadığını zannederler.

Yine doğuştan gözleri görmeyen biri, tevatür³⁵ veya başkalarından dinlemek yoluyla renkleri ve şekilleri tanımamış olsa; kendisine ilk olarak anlatıldığında bunları kavrayamaz ve kabul etmez.

Bu yüzden Allah Teâlâ, nübüvvet kuvvetinin de bulunduğunu kullarına bildirmek için, bu kuvvetin benzeri olarak, insanlarda rüyayı yarattı. İnsan ilerde olacak şeyi, açıkça veya âlem-i misaldeki şekli ile bazı rüyada görmektedir. Rüyayı bilmeyen birine, insan ölü gibi baygın hâle gelip, düşünce ve bütün hisleri gidince, aklın ermediği gayba ait şeyleri görüyor denilse inanmaz. Böyle şeyin olamayacağını ispata kalkışarak, insan etrafını his kuvvetleri ile anlıyor. Bu kuvvetler bozulursa, bir şey idrak edemiyor. Hele hiç işlemedikleri zaman hiçbir şeyi anlayamaz der. Böyle bozuk mantık yürütür. Akıl ile bilinen şeyleri his kuvvetleri anlayamadıkları gibi, nübüvvet kuvveti ile bilinen şeyleri akıl anlayamıyor.

İnsanın geçirdiği aşamalarda nasıl ki akıl farklı bir yer tutuyor ve insan için bu aşamada akıl ile kavranabilecek konuları algılayabileceği ve duyu organlarının kavramaktan âciz kaldığı yeni bir göz (idrak) açılıyor ise, işte nübüvvet de insan için yepyeni bir göz, bir safhadır.

---

35 Tevatür: Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayacak sayıdaki topluluk tarafından bildirilen haberlere denir. Tevatür yoluyla gelen ve nakledilen bilgiler kesinlik bildirir.

Bu safhaya eriştirilen insanda yeni bir göz açılır. Bu gözde öyle bir nur vardır ki, o nurda gayb haberleri ve aklın idrak edemeyeceği konular tezahür eder.

Nübüvvet hakkındaki şüpheler şu üç noktada toplanır:

1. Nübüvvetin mümkün olup olmadığı hakkındaki şüphe.
2. Nübüvvetin varlığı ve gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında şüphe.
3. Belli bir şahsın peygamber olarak gönderilip gönderilmediği hakkındaki şüphe.

Nübüvvetin mümkün olduğunun delili, onun varlığıdır. Bunun mevcut olduğunu da Peygamberlerin aklın ermediği bilgileri haber vermeleri göstermektedir. Akıl ile, hesap ile, tecrübe ile anlaşılabilen bu bilgiler, ancak Allahu Teâlâ'nın ilham etmesi ile, yani Peygamberlik kuvveti ile anlaşılabilir. Peygamberlik kuvvetinin bundan başka özellikleri de vardır. Bir özelliğin benzeri olan rüya, insanlarda bulunduğu için, biz de misal olarak bunu bildirdik. Başka özellikleri, tasavvuf yolunda çalışanlarda zevk yolu ile hâsıl olur.

Peygamberde bulunup, sende bulunmayan bir özelliği asla anlayamazsın. Anlayamayınca, onu nasıl tasdik edebilirsin? Çünkü tasdik, anladıktan sonra mümkündür. O özellik sende tasavvuf yolunun başlangıcında hâsıl olur. Hâsıl olan bu özelliğin miktarı nispetinde bir çeşit zevke kavuşursun. Bu zevke kı-

yas ederek, benzeri sende hâsıl olmamış hâlleri tasdik edersin. İşte tek başına bu özellik, nübüvvete iman etmen için sana kâfidir.

Bir şahsın Peygamber olup olmadığına şüphesi olan kimse, onun yaşayışını görmeli veya yaşayışını bildiren haberleri, insafla incelemelidir. Tıp veya fıkıh ilmini iyi bilen kimse, tıp veya fıkıh âliminin hayatını bildiren haberleri incelemekle onun hakkında bilgi sâhibi olur. Meselâ, İmam-ı Şafii'nin fıkıh âlimi veya Calinus'un³⁶ tabip olup olmadığını anlamak için, bu ilimleri iyi öğrenmek, sonra bunların bu ilimler üzerindeki kitaplarını incelemek gerekir. Bunun gibi, Peygamberlik üzerinde bilgiler edinen ve sonra Kur'an-ı Kerimi ve hadis-i şerifleri inceleyen kimse, Muhammed (s.a.v.)'in Peygamber olduğunu ve Peygamberlik derecelerinin en üstünde bulunduğunu iyi anlar.

Bu kesin bilgiyi, Rasulullah (s.a.v.)'in ibadetler hakkında söylediklerini tecrübe ederek ve bunların kalbin arındırılmasındaki etkisini de gözlemleyerek sağlamlaştırmak mümkündür. Aynı şekilde bunları tecrübe eden kişiler, Rasulullah (s.a.v.)'in şu hadis-i şeriflerindeki doğruluğu bizzat yaşarlar:

---

36 **Bergamalı Galen** (Yunanca *Galenos*, Latince *Galenus*, İslam dünyasındaki adıyla *Calinus*; (D. 129-Ö.216), Tıp doktoru, bilim insanı ve filozof. Antik Roma'nın en önemli hekimlerindendir. Deneysel fizyolojinin kurucusu ve dünyanın ilk spor hekimi olarak kabul edilmiş ve *Hekimlerin İmparatoru*, *Şeyhû's Seyadile* (hekimlerin babası) gibi unvanlarla anılmıştır. Galen'in tıbbi görüşleri "*Galenizm*" olarak adlandırılır ve yüzyıllar boyunca tıpta etkisini sürdürmüştür. Tıbbın yanı sıra farmakoloji alanında da yeni teoriler geliştirmiştir.

“Kim bildikleri ile amel ederse, Allahu Teâlâ ona bilmediklerini öğretir.”³⁷

“Kim bir zalime yardım ederse, Allahu Teâlâ onu kendisine musallat eder.”³⁸

“Kim bütün endişelerini tek nokta üzerine, yani takva üzerine yoğunlaştırarak sabahlarsa, Allahu Teâlâ onu dünya ve ahiretin bütün endişelerinden kurtarır.”³⁹

Bu hadis-i şeriflerde anlatılanları binlerce defa tecrübe etsen bile, bunların doğruluğu hakkında sende herhangi bir kuşkuya yer vermeyecek derecede kesin bir bilgi sağlar.

Böylece ilmin ve imanın kuvvetlenir. Nübüvvet hakkında yakın elde etmek ve imanın zevki, yani görmüş gibi olması, tasavvuf yolunda çalışmakla olur. Bu yolda ilerlemeye gayret et. Yoksa asanın yılanla dönüşmesi, ayın ikiye bölünmesi mucizelerine bakmak yetmez. Sadece bu mucizelere bakıp da sayılamayacak kadar çok olan alâmetleri göz önünde tutmazsan, bu mucizeleri sihir ve hayal zannedersin. Bazı kimseleri dalalete, bazı kimseleri de hidayete kavuşturan Allahu Teâlâ tarafından bir tür dalalete düşürme zannedersin. Nitekim Allahu Teâlâ buyurur ki: *“Allah dilediğini sapıklığa yöneltir, dilediğini doğru yola iletir.”* (Fatır Süresi: 8)

---

37 Ebû Nuaym, Hilye, 15; Hakîm Tirmizî, Beyânü'l Fark, 50.

38 Müttakî Hindî, Kenzû'l Ummâl, 7593; İbn Asâkir, Târihu Dımaşk, 34/4; Süyûtî, Câmiu's-Sağîr, 8472.

39 İbn Mâce, Mukaddime, 23; Zühd, 2.

Mucizelerle alakalı olarak sana birtakım sorular sorulabilir. O zaman, mucizenin nübüvvete işaret ettiği hususundaki inancının dayanağı sâdece çok düzgün ve etkili sözlerden ibaret kalırsa, bunun tersini iddia eden birisinin, daha etkili sözleri ile şüpheye düşebilirsin. Böylece, imanın sarsılır. Mucizeler, senin nazarında Peygamberliği bildiren birçok delillerden biri olsun. Böylece, sende, Peygamberlik hakkında sâdece bir delile değil, pek çok delile dayanan ve reddi mümkün olmayan kesin ilim, iman hâsıl olur. Meselâ, bir kimseye yalan söylemeleri mümkün olmayan bir cemaat, bir şey söylediğinde, o kimsede kesin bir ilim hâsıl olur. Fakat o kimse, sâdece belli bir şahsın bildirmesiyle kesin ilmi, bilgiyi elde edemez. Gerçi ona hâsıl olan bu kesin inanma, bunu haber veren cemaatin dışında olamayacağı gibi, ayrı ayrı fertleri de belli değildir. İşte, kuvvetli ve ilme dayanan iman budur.

Nübüvvetin varlığını zevk ile yaşamaya gelince, âdeta gözle görmek ve elle tutmak gibidir. Bu ise sadece tasavvuf yolunda bulunur. Nübüvvetin mahiyeti hakkında yaptığımız bu küçük açıklama şimdilik maksadımızı ifade açısından yeterlidir. Nübüvvetin ne bakımdan ihtiyaç olduğunu inşallah ileride açıklayacağız.

6. TEKRAR İLİM ÖĞRETMEYE DÖNÜŞ

On seneye yakın uzlet ve halvet hâlinde, yani insanlardan uzak, yalnız yaşadım. Bu zaman içinde sayamayacağım birçok sebeplerden dolayı, bazen zevkle, tadarak, bazen aklî delil ile, bazen da imanım-la anladım ki, insan, beden ve kalpten yaratılmıştır. Kalpten maksadım, ölülerde ve hayvanlarda da bulunan yürek değil. Allahu Teâlâ'yı tanımaya mahsus ruhun hakikatidir. Bedenin bir sıhhat hâli vardır ki, saadeti ona bağlıdır. Bir de hastalık hâli vardır ki, helâk olmasına sebebidir.

Kalbin de sıhhat ve hastalık hâli vardır. Bu durumda kurtuluş ayet-i kerimede belirtildiği gibi, "*...ancak selim (sağlıklı) bir kalple gelenler...*" (Şuarâ Süresi: 89) için söz konusu olabilir.

Bunun yanında kalbin bir de hastalıklı hali vardır ki, insanın dünyada ve ahirette ebedî helâkine sebep olur. Şu ayet-i kerimede buyurulduğu gibi: "*Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için acı bir azap vardır.*" (Bakara Süresi: 10)

Allahu Teâlâ'yı tanımadan ve O'nun varlığından habersiz yaşamak, öldürücü bir zehirdir. Nefsin ar-

zularına uyarak Allahu Teâlâ'nın emirlerine isyan etmek, kalp için ölümcül bir hastalıktır. Allah'ı tanımak ise kalbin hayat kaynağıdır. Nefsin arzularına muhalefet ederek Allah'a ibadet etmek de kalpteki hastalıklara şifa veren ilaçtır.

Bedendeki hastalıkları gidermek, ilaçlarla tedaviye bağlı olduğu gibi, kalp hastalığının tedavisi de bir takım ilaçlarla mümkündür.

Akıl sahibi kimseler bedeni tedavi etmek maksadıyla kullanılan ilaçların tesirleri, akıl ile kavrayamaz. Nübüvvete ait özelliklerle varlıkların özelliklerini anlayan ve Peygamberlerden bilgi alan tıp doktorlarına uymaları gerekir.

Tıpkı bunun gibi ben de kesin olarak anladım ki, Peygamberler tarafından miktarları belli edilen ibadet ilaçlarının da tesirleri akıl sermayesi ile kavranamaz.

Burada yapılması gereken, bu konuda sözü edilen ibadetlerin kalp hastalıkları üzerindeki etkilerini bilen peygamberlere uymaktan ibarettir. Nübüvvet nuru ile idrak eden Peygamberleri taklit etmek, emirlerine uymak gerekir.

Yine bilinmektedir ki, İlaçlar, çeşitleri ve miktarları başka başka olan, çeşitli maddelerden yapılır. Bir kısım maddeler, diğerlerinin iki katı olur. Bu sebep-siz değildir. Özelliklerine göre, böyle olması gerekir.

İşte kalp hastalığının ilâcı olan ibadetler de böyledir. Bu ibadetler de miktarı ve çeşidi değişik olan

hareketlerden ibarettir. Meselâ, Secde, rükûun iki katedir. Sabah namazı, ikindi namazının yarısı kadardır. Böyle olmasında ilâhî bir sırlar ve hikmetler vardır. Bu sırlar ancak nübüvvet nuruyla bilinebilecek sırlardır.

Emredilen ibadetlerin bu durumları için, akıl yoluyla hikmet ve sebep arayanlar veya bu özelliklerin ilâhî bir sırda dayanmadığını, rastgele bir şey olduğunu zan edenler, gerçekten çok cahil ve ahmak kimselelerdir.

İlaçlarda onları meydana getiren bir takım temel maddeler bir de tamamlayıcı nitelikte ek maddeler vardır. Bir de ilaçları hazırlarken, bazı hususlar göz önünde tutulur. İlâcın etkisini göstermesinde, bu maddelerden her birinin ayrı bir katkısı vardır. Bunların da her birinin ayrı bir yeri vardır. Bunun gibi, ibadetler arasında bulunan nafil ve sünnetlerin de ibadetlerin kalp hastalıklarına etkili olmasındaki katkısı büyüktür.

Konunun özü şudur: Peygamberler, kalp hastalıklarının tabipleridir. Bu hususta aklın faydası ve katkısı, Peygamberleri tasdik ve şehadet ettirmektir. Yani Nübüvvet nuruyla idrak edilen sırları anlamaktan âciz olduğumuzu itiraf ettirmektir.

Bundan sonra tıpkı kör bir kimsenin kendisine yol gösteren rehberine teslim olması gibi ve yine şaşırıp kalmış olan hastaların şefkatli tabibe teslim olmaları gibi, nübüvvetine teslim etmesidir. İşte aklın yapabileceği ve varabileceği son nokta işte buraya kadardır.

Buradan sonra, doktorunun kendisine tavsiyesine uymak dışında aklın hiçbir etkisi ve işlevi yoktur.

Buraya kadar anlatmış olduğum meseleler, halk arasından uzaklaşıp, yalnız yaşadığım müddet zarfında, kesin olarak ve gözlemleyerek öğrendiğim gerçeklerdir.

Bundan sonra, öncelikle nübüvvetin var olup olmadığı ve mahiyeti hususunda, Peygamberlerin bildirdiği hükümlerle amel etmekte insanların zayıf olduğunu gördüm. Bu hastalık halk arasında oldukça yaygın bir halde olduğuna şahit oldum.

İnsanlardaki bu gevşekliğin ve imanlarındaki zayıflığın sebeplerinin neler olduğunu araştırdığımda, şu dört sebebe dayandığını anladım:

Birincisi: Felsefe bilgileri ile meşgul olanların etkisi.

İkincisi: Tasavvuf yoluna girenlerin etkisi.

Üçüncüsü: Tâlîmiyye yoluna girenlerin etkisi.

Dördüncüsü: Alim diye tanınmış kimselerin yaptığı yanlış uygulamaların etkisi.

Bir müddet de halkın durumunu tek tek inceledim. Dinin emirlerini yerine getirmekte ihmalkâr davranan kimselere, bunun sebeplerini sordum. Niçin şüphe ettiklerini, itikatlarını ve kalplerindeki düşüncelerini araştırdım. Onların inancının altında yatan sorunları ortaya çıkarmaya çalıştım. Böyle kimselere: Niçin dinin emirlerini yapmıyorsun? Eğer ahi-

rete iman ediyor ve onun için bir hazırlık yapmayarak dünya karşılığında ahiretini satıyorsan, bu açıkça ahmaklıktır. Sen şu dünyada iki liralık bir malı bir liralık mal karşılığında vermiyorsun, ama nasıl oluyor da ebedî ahiret hayatını, bu geçici dünyaya karşılık değişiyorsun. Eğer ahirete inanmıyorsan, iman yok demektir. İmana kavuşmak için bir an önce tedbir al, nefsine hâkim ol. Küfre düşmene sebep olan iç dünyanda tuttuğun yolun sebebinin ne olduğunu iyi araştı. Gerçi sen kalbinde saklı olan küfrü açıkça söylemiyorsun. Sâdece, kendini iman sâhibi ve dine bağlı gibi göstermekle, küfrünü açığa vurmamak faydasızdır, diyordum.

Bu soruyu yönelttiğim bazı kişiler şöyle cevap verdi: “Dinin emirleri yerine getirilmesi gereken önemli bir iş olsaydı, âlimlerin bizden daha çok dikkat etmeleri gerekirdi. Meselâ, insanlar arasında ilmi ile tanınmış falanca kişi namaz kılmıyor... falanca kişi içki içiyor... falanca vakıf ve yetim malı yiyor... falanca kişi haram yemekten sakınmıyor... falanca kişi rüşvet alıyor... Bu örnekler daha da çoğaltılabilir.”

Benim sözlerime, bir başka kişi şöyle cevap verdi: Bazı kimseler, tasavvuf ilmine ve hâllerine vâkıf olduğunu söyleyerek, tasavvuftan dem vuruyor. İbadet etmeye hacet bırakmayan bir makama yükseldiğini söylüyor!

Üçüncü bir kimse ise, her şeyi mubah ve hâlel gören bir mezhebin yoluna sapmıştır. Onların şüphelerinden bir şüpheye saplanmış, dinin emirlerini yeri-

ne getirmiyor. Bunların ikisi de tasavvuf yolundan uzaklaşmış kimselerdir.

Talîmiyye'cilerle karşılaşmış ve onların etkisi altında kalmış bir başkası ise şöyle diyor: "Hakkı bulmak zor iştir. Ona varan yollar kapalıdır ve bu konuda insanlar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu konudaki yollardan biri diğerinden üstün gözüküyor. Aklî deliller ise birbiriyle çelişmektedir. Bu konuda kişisel görüşlere uymak da doğru olmaz.

Talîmiyye mezhebine davet edenler de delillerinde zorlayıcı olup, ellerinde delil olmadan hüküm veriyorlar. Bu durumda, şüpheye dayanarak kesin olanı nasıl terk edebilirim?"

Bir başka kişi de şunları söyledi: "Ben dinin emirlerini başkasını taklit ederek niçin yapayım. Ben felsefe ilmini okumuş ve nübüvvetin hakikatini idrak etmiş biriyim. Nübüvvetin getirmiş olduğu hakikatler birtakım maslahatlar ve hikmetlere dayanıyor. Bunların getirdiği hikmetlerin maksadı; halkın cahil kısmını zapt etmek, birbirlerini öldürmelerini ve aralarındaki anlaşmazlıkları önlemek ve nefislerinin kötü emirlerine uymaktan alıkoymaktır.

Hâlbuki ben, cahil halktan biri değilim ki, dinin emirleri altına gireyim. Ben hikmet sahibi biriyim ve hikmetin gereği neyse ona uyarım. Ayrıca hakikati hikmetle bulabilecek düzeydeyim. Bu hususta taklide, Peygambere tâbi olmaya ihtiyacım yoktur.

Bu son anlayış, İlâhiyatçı felsefecilerinin kitaplarını okuyanlar veya İbni Sînâ ve Fârâbî'nin kitaplarından bunları öğrenen kimselerin inançları böyledir. Onları çoğu kere Kur'an-ı Kerim okurken, cemaate gidip, namaz kılarken ve sözde dini çok methettiklerini görürsün.

Ancak bunların yanında şarap içmekten, günah ve isyanın her türlüünü işlemekten de sakınmazlar. Böyle birine, "Eğer nübüvvet'e inanmıyorsan, neden namaz kılıyorsun?" diye sorduğunda, şu cevapları verecektir: "Bedenimi ve sağlığıma korumak için... İçinde bulunduğum halkın âdetlerine uymak ve hor görülmemek için... ailemi ve malımı korumak için!.."

Bunlardan bir kısmına da din gerçek, nübüvvet hakkı, denip, o hâlde niçin içki içiyorsun diye sorulunca, şu cevabı verir. İçki, insanlar arasında kin ve düşmanlığa sebep olduğu için yasaklanmıştır. Ben ilim ve hikmet sahibi olmam sayesinde bu tehlikelerden korunurum. İçki içmekten maksadım, zekâmı keskinleştirmektir, cevabını verir.

Hatta İbni Sînâ, yazdığı ahitnamede, Allahu Teâlâ'ya ahitlerde bulunarak şöyle der: "Şeriatın emir ve yasaklarına saygı göstereceğim. İbadetleri kusur etmeyeceğim. Tedavi ve şifa maksadıyla kullanmak dışında sırf zevk almak için içki içmeyeceğim."

Dikkat edilirse; dinî vazifeleri yerine getirmeye kesin kararlılıkla sarıldığı anda bile, tedavi maksadıyla içki içmeyi yasak dışında tutmaya çalışmaktadır.

İşte felsefecilerden iman sâhibi olduğunu iddia edenin imanı bu kadardır. Bir kısım insanlar, bu felsefecilere aldanmıştır. Bunlara karşı yapılan itirazların zayıflığı da onlara aldananların sayısının artmasına vesile olmuştur. Çünkü felsefecilere itiraz edenlerin itirazlarının zayıflığı, farkında olmadan hendese, mantık ve benzeri gibi kendilerine lâzım olan ilimleri de reddetmeleri, itirazlarını zayıflatmıştır. Bu durum ise, halkın felsefecilere aldanmasını arttırmıştır. Bu yaklaşımın yanlış olduğunu, daha önce felsefe konusunu incelerken ortaya koymuştuk.

Buraya kadar saymış olduğum sebeplerle, halkın imanının bu derece zayıfladığını görünce, bu şüpheleri ortadan kaldırmak için, kendimi bu şüpheleri gidermekle görevli ve bunu yapmanın üzerime bir borç olduğunu anladım. Kaldı ki, bunları rezil etmek ve ipliğini pazara çıkarmak benim için su içmek kadar kolay bir işti. Çünkü, felsefecilerin, Talîmiyye'nin, âlim geçinenlerin ve tasavvuf ehlinin ilimleri ve yolları hakkında fazlasıyla bilgi edinmiştim. Kalbime böyle bir zamanda bunu yapmak, benim için kaçınılmaz, ihmâle gelmez zaruri bir iştir kanaati iyice yerleşti. Kendi kendime; Bir kenara çekilip halktan uzak yalnız yaşamak ne işe yarar? Hâlbuki hastalık, salgın hâle almış, bunu tedavi edecek tabipler de hastalanmış, halk bütünüyle helak olmanın eşiğine gelmek üzereydi diyordum.

Sonra kendi kendime: “Yine bu belâyı gidermek, bu karanlığı ortadan kaldırmak için, başka ne zaman

imkân bulabilirsin? Zaman, karışıklık zamanı, devir, bâtil devridir. Halkı saptığı bâtil yoldan doğru yola çağırırsan, bu devirdeki insanların hepsi sana düşman kesilir. Onlara nasıl karşı koyabilirsin ve onlarla nasıl baş edebilirsin? Bu ancak dinine bağlı ve güçlü bir hükümdarın yardımı ile olabilir” diyordum. Bir ara hakkı delil ile açıklamaktan âciz olduğumu ruhsat kabul ederek, kendimi insanlardan uzak konusunda mazeret sahibi gördüm. Bu konudaki gerekçem de hakkı hâkim kılma gücünden yoksun olmamdı.

Derken tam bu sırada, Allahu Teâlâ takdiriyle, zamanın sultanının kalbinde bir arzu uyandırdı. Bu arzuya hareket eden sultan, halkın içine düştüğü bu fitneye son vermek için derhal Nişâbur’a gelmemi kesin bir emirle bildirdi. Gelen emir o derece kesindi ki, emre karşı gelsem sultanı gücendirmiş olacaktım. Bu hizmeti yapmaktan kendimi mazur görmemin zayıf bir sebebe dayandığının farkına vardım. Öyleyse; tembellik, rahata düşkünlük ve halkın nefse vereceği eziyetten koruma düşüncesi halktan uzağa çekilerek uzlette kalmak için bir gerekçe olmamalı.

İnsanlar içine düştüğü bunalımlarla kıvrılırken, ben kendimi mazur göremezdim. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktaydı: *“Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece, ‘İman ettik’ demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır.”* (Anke-

but Süresi: 1-3) Yine yüce Allah, yarattıklarının en kıymetlisi olan Rasulü'ne hitaben şöyle buyurmaktaydı: *"Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini (kanunlarını) değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazısı sana da ulaştı."* (En'am Süresi: 34)

Yine yüce Rabbimiz şöyle buyuruyordu: *"Yâsîn. Hikmet dolu Kur'an hakkı için, sen şüphesiz peygamberlerdensin. Doğru yol üzerindesin. (Bu Kur'an) üstün ve çok merhametli Allah tarafından indirilmiştir. Ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir. Andolsun ki onların çoğu gafletlerinin cezasını hak etmişlerdir. Çünkü onlar iman etmiyorlar. Biz, onların boyunlarına halkalar geçirdik. O halkalar çenele-re kadar dayanmaktadır. Bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır. Önerine bir set ve arkalarına bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler. Onları uyarsan da uyarman da onlar için birdir, inanmazlar. Sen ancak zikre (Kur'an'a) uyan ve görmeden rahmandan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte böylesini, bir mağfîret ve güzel bir mükâfatla müjdele."* (Yasin Süresi: 1-11)

Halkın arasına dönme hususunda kalp gözü açık tasavvuf ehli büyüklerden birçok kimse ile istişare ettim. Hepsi artık uzleti terk edip, insanların arasına

dönmek icap ettiğini sözbirliği ifade ettiler. Tasavvuf ehlinden bazı Salih kimseler tarafından görülen ve dilden dile dolaşan rüyalar da insanların arasına dönmemi, halkı şaşkına çeviren sapıklıklara cevap vermek için harekete geçmemi işaret ediyor ve kuvvetlendiriyordu. Bu rüyalar, Allahu Teâlâ'nın bu asrın yani hicrî beşinci asrın başında, takdir buyurduğu bir hayrın doğru itikada, yani Ehl-i Sünnete dönmenin başlangıcı olduğunu gösteriyordu. Allahu Teâlâ, her asrın başında dini yeniden dirilteceğini vadetti. Bütün bu şahadetlerden dolayı kalbimde ümidim kuvvetlendi. Hüsn-i zannım galip geldi.

Hicrî 499 senesi Zilkade ayında bu mühim vazife, yani tecdit işini yerine getirmek için Nişâbûr'a hareket etmem nasip oldu. Bağdat'tan ayrılışım 488 senesinin Zilkade ayında idi. Demek ki, insanlardan ayrı, uzlet halinde yaşamam, on bir seneyi doldürmüştü. Nişâbûr'a gitmek üzere yola çıkmam da Allah Teâlâ'nın takdirinin bir sonucuydu.

Bu, Allahu Teâlâ'nın öyle hikmetler dolu tecellilerindendir ki, uzun süren bu uzletten ayrılmam konusunda kalbimde hiçbir kötü düşünce oluşmadı. Nitekim Bağdat'tan ayrılmak ve içinde bulunduğum makamı, mevkii, malı, mülkü ve evlatlarımı terk etmek de asla hatırımdan geçmemiştir. Kalpleri ve hâlleri değiştiren Allahu Teâlâ'dır. Bir hadis-i şerifte Rasulullah da (s.a.v) şöyle buyurur: *"Müminin kalbi, rahmanın iki parmağı arasındadır."*⁴⁰

---

40 Müslim, Kader, 17; Tirmizî, Kader, 7; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/68; 6/315.

İyi biliyorum ki, tekrar ilim öğretmeye başlamakla geriye dönmüş olmadığımı, bu dönüş, görüldüğü gibi değil, çok başka bir dönüş olduğunu gayet iyi biliyordum. Çünkü geriye dönmek demek, eski hale dönmek demektir. Oysa ben eskiden, insana makam ve mevki kazandıran bir ilmi öğretmekteydim. Sözlerim ve davranışlarımla insanları buna davet ediyordum. Şimdi ise, insanların makam ve mevki terk ettiren, makam ve mevkidenden uzaklaşmayı öğreten bir ilme davet edecektim.

Şu andaki bütün niyetim, maksadım ve arzumun bundan ibaret olduğunu Allahu Teâlâ biliyor. Ben hem kendi nefsimi hem de başkalarını ıslah etmek istiyorum. Bu amacıma ulaşabilir miyim yoksa ecelim gelip hedefime varmaktan mahrum mu kalırım, bilemiyorum.

Fakat, kesin ve görmüş gibi bir inanış ile inanıyorum ki, bir hâlin değişmesi, bir işi yapmak kuvveti, ancak Allahu Teâlâ'nın yardımı ile ve muvaffak etmesiyledir. Yine inanıyorum ki, ben kendiliğimden harekete geçmedim, beni harekete geçiren O'dur. Allahu Teâlâ bana bu işi yapmayı ihsan etti. Allahu Teâlâ'dan dileğim, öncelikle beni ıslah etmesini sonra benim vasıtamla başkalarını ıslah etmesini; öncelikle beni doğru yola erdirmesini sonra benim aracılığım ile diğerlerini hidayete erdirmesini niyaz ediyorum. Bana Hak olan şeyin hak olduğunu gösterebilir ve ona uymayı nasip eylesin. Bâtil olan şeyin de bâtil olduğunu gösterebilir ve ondan sakınmayı nasip eylesin!

Şimdi, yukarıda bahsettiğimiz, imanın zayıflamasına sebep olan şeyleri anlatacağım. Saadete kavuşuran ve helâke sebep olan hâllerden kurtularak nasıl doğru yolu bulacaklarını anlatacağım.

Talimiyye'cilerin ileri sürdükleri görüşlerin etkisinde kalarak yolunu şaşırılmış olanların kurtuluş reçetesi, "Kıstâsü'l Müstakîm" adlı kitabımızda anlatılmıştır. Burada tekrar ederek sözü uzatmaya lüzum yoktur.

İbâhâ ehlinin, yani her şeyi mübah ve serbest görenlerin ortaya attığı yanlış düşünceleri ve onların şüphelerini yedi kısma ayırdık ve onları da (Kimyâ-i Saâdet) kitabımda açıkladım.

Felsefecilerin etkisinde kalarak itikatlarını bozanların ve nübüvvetin aslını inkâra kadar varanların durumuna gelelim. Yukarıda nübüvvetin esaslarını incelerken, nübüvvetin hakikatini ve varlığının zorunlu olduğunu ortaya koyduk. Nübüvvetin varlığına delil olarak da özel etkileri olan birtakım ilâçların, yıldızlar hakkındaki bilgilerin ve benzeri bilgilerin varlığını gösterdik. Bu girişi de sözü tekrar aynı noktaya getirmek için yaptık.

Nübüvvetin varlığına hak olduğuna delil getirmemizin sebebi, bu ilim dallarının felsefecilerin bahsettiği ilimlerden olmasıdır. Biz, astronomi, tıp, tabiat, sihir, tılsım gibi ilim dallarında âlim olana nübüvvet hakkında delil gösterirken, herkesin kendi ilmini ilgilendiren deliller gösteririz. Fakat, nübüvveti dili ile kabul ettim deyip, dinin bildirdiği meseleleri hikmet-

le açıklamaya çalışan kimse, muhakkak ki nübüvvete inanmayan bir kâfirdir. O sâdece başkalarının kendisini takip ettiği bir hâkime inanmıştır. Bu durumun nübüvvete inanmakla hiçbir alâkası yoktur. Nübüvvete inanmak, aklın ötesinde bir âlemin varlığını kabul etmektir ki, orada aklın idrak edemeyeceği bazı şeyleri idrak eden bir göz açılır. Kulak, renkleri, göz, sesleri idrak edemediği gibi, bütün duyu organları da aklın kavradığı şeyleri idrak edemez. Akıl da kendi ötesinde manevî gözün (kalp gözünün) idrak ettiği şeyleri anlayamaz.

Eğer felsefeciler böyle bir şeyi kabul etmiyorsa da biz bunun mümkün olduğunu ve var olduğunu yukarıda kesin deliller ile açıkladık.

Şayet bunun mümkün olduğu kabul edilirse; o zaman akıl tarafından anlama ihtimali bulunmayan ve yalanlanan, imkânsız olduğuna hükmedilen bir takım hususi hakikatlerin bulunduğunu ispat etmiş olur. Meselâ, çok az miktardaki afyon öldürücü bir zehirdir. Çünkü afyon, aşırı soğutucu özelliği nedeniyle damarlardaki kanı dondurur.

Tabiat ilmine sahip olduğunu söyleyenler, bileşiklerdeki soğutucu etkinin toprak ve sudan oluştuğunu zannederler. Onlara göre toprak ve su soğukluk nedeni olan iki unsurdur. Ama şu bir gerçektir ki, yüzlerce litre toprak ve su bir araya gelse insan vücudunu soğutmada yarım gram afyonun soğuttuğu derecede soğutmaz. Afyon hakkında böyle bir deneyimi olmayan tabiat âlimine bu durum haber verilmiş

olsaydı, hiç tereddüt etmeden bunun imkânsız olduğunu söylerdi. Delil olarak da afyon bitkisinde hava ve ateş unsurlarının da bulunduğunu, bu unsurların onun soğutucu özelliğini arttırmayacağını söyler. Eğer afyonun sâdece su ve topraktan meydana geldiğini kabul etsek, bu derece aşırı soğukluk ortaya çıkmaz. Hâlbuki hava ve ateş gibi iki sıcak unsurun eklenmesiyle, kesinlikle bu kadar soğukluk olmaması icap eder der. Bu aklî bir delildir. Felsefecilerin tabiat ve ilahiyat konularında kesin delil olarak kabul ettikleri şeylerin çoğu bu türdendir. Çünkü onlar, varlıkları gördükleri ve anladıklarına göre değerlendirirler. Gördüklerine ve anladıklarına uymayan hâdiselerin imkânsız olduğuna hükmederler.

Eğer sadık rüyalar herkesçe kabul edilmemiş olsaydı, bir kimse çıkıp, duyu organlarım sakinleştiği zaman (uykuda) gaybdan haberdar olurum, diye söylese, hakikatleri akıllarıyla ölçmeye alışmış olanlar, o kimsenin sözlerini inkâr ederlerdi.

Felsefecilerden birine şöyle söylenilse: Küçük bir buğday tanesi bir şehre atılınca, şehrin tamamını yok etsin. Sonra da kendi kendini yok etsin. Böyle bir şey mümkün mü? Felsefeci, “Bu gerçekleşmesi imkânsız bir iş ve hurafeden ibarettir” der. Hâlbuki burada sözünü ettiğimiz şey ateştir. Ateş hem başka şeyleri hem de kendini yakar yok eder. Ateşin ne olduğunu ve etkisini ömründe hiç görmemiş olan kişiye bunlar söylendiği zaman bunu inkâr eder. İşte ahiret âleminde ait şeylerin çoğu, inkârcı bir tutum sergileyenlerin

tavırları gibi hiç ateş görmemiş kimsenin tavrına benzer.

Biz de tabiatçıya deriz ki: “Afyonda soğutma bakımından öyle bir özellik vardır ki, o özellik tabiat ilmiyle ölçülmez. Akla uygun hallere kıyas olunamıyor. O hâlde dinin koymuş olduğu hükümlerde de kalpleri tedavi etmek hususunda akıl yoluyla kavranamayan, ancak nübüvvet gözü ile görülebilen bazı özelliklerin bulunabileceğini neden kabul etmiyorsun?”

Oysa felsefeciler, bu söylediklerimizden daha acayip birtakım özellikleri kabul etmişler ve kitaplarına yazmışlardır. Bu özelliklerden biri de doğumda zorluk çeken kadının kolay doğum yapabilmesini sağlamak için tavsiye ettikleri şu iki şekildir:

4	9	2	Dal	Tı	Be
3	5	7	Cim	He	Ze
8	1	6	Ha	Elif	Vav

Buna göre yukarıdaki iki şekil, su değmemiş iki bez parçasına çizilir. Doğum yapacak kadın bunlara bakar ayakları altına koyar. Bu durumda doğum çabucak gerçekleşir. Felsefeciler bunun mümkün olduğunu kabul etmiş ve “Acâbü’l Havâs” adlı kitabında bunu yazmışlardır.

4	9	2
3	5	7
8	1	6

Bu şekil dokuz hücreli bir karedir. O hücrelere belli bir rakam yazılır. Her sırada bulunan rakamlar ister soldan sağa ister yukarıdan aşağıya, isterse köşeden köşeye toplansın; her satırın toplamı sonuç olarak on beş çıkar.

Şuna şaşmamak mümkün değil! Bunu kabul eden kimsenin akli, sabah namazının farzının iki, öğlenin dört, akşamın üç rekât olmasının, felsefe gözüyle, akılla anlaşılamayacak birtakım özelliklerden dolayı olduğunu neden kabul etmiyor?

Hâlbuki bunun hikmeti, bu vakitlerin ayrı ayrı olmasındadır. Bu özellikler, ancak nübüvvet nuruyla idrak olunur. Ne gariptir ki, bu vakitlerin birbirinden ayrı olmasının astronomi ilmine göre, müneccimlerin ifadesiyle söylesek, vakitler arasındaki farklılığı anlayacaklardır. Meselâ, güneşin göğün ortasında veyahut doğuş sırasında veya batış durumunda olmasına göre kişinin talihi üzerinde farklı etkiler oluşturmaz mı?"

O zaman astrologlar daha da ileri giderek, yıldızların hareketlerinin tedavi yöntemlerinde tesiri, insanların ömürleri ve ecelleri üzerinde farklı etkileri olduğunu ileri sürerler.

Hâlbuki, güneşin göğün ortasında olmasıyla, doğmakta veya batmakta olması arasında fark yoktur. Öyleyse astrologların sözlerini tasdik etmesi için felsefecilerin bir gerekçeleri olabilir mi?

Onların tek gerekçeleri bunları müneccimlerin söylemiş olmalarıdır. Oysa o müneccimin sözlerinin

yalan çıktığını belki de yüzlerce defa tecrübe etmiştir. Ama buna rağmen yine de müneccimin sözlerini tasdik etmeye devam eder.

Onların sözlerine öylesine bağlıdır ki, hatta müneccim dese ki: “Güneş, göğün ortasında iken falan yıldız onun hizasına gelse, talih de falan burçta olsa, o sırada yeni bir elbise giysen, elbise içinde öldürülürsün.” Buna inanır ve şiddetli soğuktan eziyet çekse, müneccimin yalanını da birçok defalar görmüş olsa bile, o denilen zamanda yeni elbise giymez. Akı böyle şeyleri kabul eden, bunların, bazı Peygamberlerin mucizesi olarak öğrenilmiş özellikler olduğunu itiraf etmeye mecbur kalan bir kimse, nasıl olur da mucizeleri apaçık ve yalan söylediği asla işitilmemiş olan sadık bir Peygamberin sözlerinde, bunlara benzer şeyleri inkâr edebiliyor?

Bir felsefeci, namazın rekâtlarının sayısını ve hacda şeytan taşlamak için toplanacak taşların sayılarının farklı oluşunu, hac ve diğer ibadetlerdeki rükünlerin farklı sayılarda olmasının bir hikmeti bulunduğunu inkâr edecek olursa, biz de ona deriz ki; biz bu özelliklerle, ilaçların ve yıldızların özellikleri arasında asla fark göremiyoruz. Bu durum karşısında bir felsefeci şöyle diyebilir: “Ben yıldızlara ve tıp ilmine ait söylenenlerin bir kısmını kendim tecrübe ettim ve bunlardan bazılarının hakikate uygun olduklarını tespit ettim. Bu yüzden bunlara olmayacak bir şey gözüyle bakma ve onları inkâr etme duygusu içimden silindi. Bunların imkânsız oluşu ve olumsuzluğu hakkında-

ki düşünceler zihnimden kayboldu. Fakat senin şu söylediklerine gelince, ben bunları tecrübe etmiş değilim. Söylediklerinin mümkün olduğunu kabul etsem bile, bunların varlıklarını ve doğru olduklarını nerden bileyim derse, bu kimseye şöyle cevap veririz: “Sen, tasdik edeceğin şeyleri sadece kendi tecrübe ettikleriyle sınırlayamazsın. Nitekim tecrübeli pek çok kimseden bilgiler duymakta ve onlara uyararak verdikleri bilgileri kabul etmekteisin. Öyleyse peygamberin sözlerine de kulak vermelisin. Çünkü o peygamberler, şeriatın emrettiği bütün hususlardaki gerçekleri tecrübe ederek ve gözlemleyerek öğrenmişlerdir. Sen de onların tuttuğu yola koyulursan, bu hakikatlerden bazılarını sen de gözlemleyerek anlayabilirsin.”

Ben bu noktada şunu da söylemek isterim ki, her ne kadar bu hususta tecrüben yoksa da tasdik etmek ve uymak gerektiğini aklın kabul etmelidir. Farz edelim ki, ergenlik çağına ulaşmış ve akli başında biri o zamana kadar hiçbir hastalık tecrübesi geçmemiştir ve günün birinde hastalanır. Tıp ilminde uzman, çok şefkatli bir babası bulunmaktadır. Onun tıptaki şöhretini akli erdiğinden beri işitiyor. Babası ona bir ilaç hazırlayıp, bu senin hastalığına iyi gelir, seni bu hastalıktan kurtarır, demiş. O hastanın akli neye hüküm etmelidir? Acı ve kötü kokulu olsa bile ilacı içmeli mi? Yoksa babasını yalanlayıp, tecrübe etmediğim bu ilacın hastalığımla iyileştireceğini sanmıyorum mu demelidir? Eğer böyle söyleyecek olursa, hiç tereddüt etmeden onun bir aptal olduğunu söylersin. İşte, sen de şayet peygamberlerin verdiği bilgileri tereddüt-

le karşılar ve duraksarsan, tıpkı yukarıdaki örnekte olduğu gibi, basiret sahibi kimseler de senin ahmak olduğuna hükmeder ve bunu tasdik ederler.

Eğer, Peygamberin (s.a.v.) şefkatini ve manevî tedavi sayılan ibadetlerin özelliklerine vâkıf olduğunu nasıl bileyim der isen, derim ki: Babanın şefkatini nasıl bildin? Bu maddî olarak hissedilen bir şey değildir. Fakat babanın hâllerini ve sana karşı davranışlarını görerek bildin. Bu hâl ve hareketler, sende zaruri bir bilgi meydana getirdi. Bunda asla şüphem yoktur. Bir kimse, Rasulullah (s.a.v.) sözlerine, kitaplarda bildirildiği üzere, insanlara doğru yolu nasıl gösterdiğine, gayet yumuşaklıkla, nezâket ve iyilikle onların ahlâkını güzelleştirmeye, dargın kimselerin aralarını bulmağa, dünya ve ahiret saadetine kavuşturacak şeylere davet etmek hususundaki yüksek gayretine bakarsa, o yüce Peygamberin (s.a.v.) ümmetine karşı şefkatinin, bir babanın çocuğuna olan şefkatinden kat kat fazla olduğunu kesin bir şekilde görüp ve anlar. Yine Rasulullah (s.a.v.)'in açıkça görülen nadir hâllerine ve Kur'an-ı Kerimde Onun lisanıyla haber verilen ve hadis-i şeriflerinde ahir zamanda ortaya çıkacağı bildirilen gayba ait bilgilerin bildirdiği gibi çıktığına bakarsa, kesin olarak anlar ki, O, aklın ötesinde bulunan bir duruma ulaşmıştır. Onda manevî bir göz açılmıştır ki, onunla ancak Allahu Teâlâ'ya kavuşmuş kimselerin idrak edebileceği gaybı ve aklın eremeyeceği şeyleri görüyor. İşte Allah Rasulü (s.a.v.)'in doğruluğunu tasdik eden zaruri ilme kavuşmanın yolu budur. Tecrübe et, Kur'an-ı kerimin ayetlerini iyi dü-

şün. Hadis-i şerifleri iyi mütalaa et, incele, bunu açık olarak anlarsın, görmüş gibi inanırsın. Bu kadar söz, felsefecileri yola getirmek için kâfidir. Bu zamanda buna çok ihtiyaç duyulduğu için anlattım.

Şimdi, halk arasında yaygın olan imanı zayıflatan sebeplerden dördüncüsüne gelince, bu âlimlerin ilimleriyle amel etmemeleri ve kötü tutumlarından kaynaklanmaktaydı. Bu hastalık şu üç yolla tedavi edilebilir:

Birinci tedavi şekli: Halka şöyle demelisin. Haram yitiğini iddia ettiğin âlimin, haramın haram olduğunu bilmesi, senin, içkinin, fâizin hatta gıybetin, yalanın, laf taşımanın haram kılınışını bilmen gibidir. Sen bunların haram olduğunu bildiğin hâlde işlersin. Bunları yapman haram olduğuna inanmamandan dolayı değil, nefsinin arzularına uyduğundan dolayıdır. İşte âlimin nefsinin arzuları da senin arzuların gibidir. Onu da nefsi mağlup etmiştir. Onun senden farkı, birçok meseleyi bilmesi, ilim sâhibi olmasıdır. Onu, işlediği günahlardan dolayı, daha fazla tenkit etmek uygun düşmez. Tıbbı inanan pek çok kimse vardır ki, tabip kendisine yasakladığı hâlde, meyve yemekten ve soğuk su içmekten kendisini alamaz. O kimsenin bu davranışı, tıp ilmine inanmadığından değildir. İşte, âlimlerin hataları da böyle telakki edilmelidir.

İkinci tedavi şekli: Cahil kimselere şöyle demelidir: Âlim, ilminin ahirette kendisine şefaathane olacağını kabul ediyor. Zan ediyor ki, ilmi onu kurtaracaktır.

Bu sebeple ilmine güvenip, amellerde gevşek davranıyor. Belki de ilmi aleyhine bir delil olacaktır. Fakat o lehine olacağına güveniyor. Bu da mümkündür. O, ilmine güveniyor, ameli terk ediyor. Ya sen ey cahil, ona bakıp, ameli terk edersen, ilmin de olmadığına göre, kötü amelin sebebiyle helâk olursun. Sana şefaat edecek bir şeyin de yoktur.

Üçüncü tedavi şekli: En doğru tedavi şekli budur. Hakiki âlim ancak yanılarak günah işler. Günah işlemekte asla ısrar etmez. Hakiki ilim, günahın öldürücü zehir olduğunu, ahiretin dünyadan iyi olduğunu bildirir. Bunu bilen bir kimse, iyiliği bırakıp, kötülüğe yönelmez. İlmin bu meziyeti insanların çoğunun meşgul olduğu çeşitli ilimlerle elde edilmez. Bunun için, o tip ilimler, sahibini günah işlemekte cüretkâr olmaya sürekliler. Fakat hakiki ilim ise, sahibinde Allah korkusunu arttırır. Bu korku onunla günah arasında perde olur. Ancak, yanılarak günah olan bazı hareketlerde bulunabilir. İnsanlar bu gibi hatalardan kurtulamaz. Bu hâl, imanın zayıflığını göstermez. Mümin böyle hatalara düşebilir. Fakat tevbe eder ve günah işlemekte ısrar etmez.

Felsefe ve Tâlîmiyye yolunun kötülüğü ve sakıncaları ile bunları reddetme konusunda yanlış metot kullananların içine düştükleri tehlikeleri hakkında söylemek istediklerim bunlardan ibarettir.

Yüce Allah'tan şunları niyaz ediyoruz ki, bizleri sevdiği ve hidayete erdirdiği kimselerden kılsın! Zikrini kalbimize ilham edip ismini anmaktan gafil

olmayan kimselerden eylesin! Bizleri nefislerimizin kötülüklerinden korusun! Nefislerimize rızası dışında hiçbir şeyi tercih etme fırsatını vermesin! Bizleri, seçkin kullarından ve kendisinden başkasına ibadet etmeyen ihlaslı kullarından eylesin!

Âmin.

Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)'e, âline ve ashabına salât ve selâm olsun!

İmam-ı Gazâlî (1058- 1111)

“Hüccetü'l-İslâm”, yani “İslâm'ın Delili” lakabıyla ünlü Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, hicri 450 yılında (M. 1058) Horasan Eyaletinin Tûs şehrinde doğdu.

Esnaflıkla uğraşan babası, ölüm döşegindeyken iki oğlu Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî ve kardeşi Ebu'l-Futuh Ahmed Gazâlî'yi çağırarak, okuma-yazma bilmemesindeki üzüntüsünü dile getirdi. Sonra onları, okumaya teşvik etti ve mirasından bir miktar ayırarak onları okuması için sûfi dostlarından birisine teslim etti.

Az bir parayla bu iki kardeşin terbiyesini ve öğretimini üstlenen bu sûfi, kendisine bırakılan paranın kısa bir sürede bitmesi üzerine onlara medreseye gitmelerini ve orada kalmalarını tavsiye etti. İşte İmam Gazâlî'nin ilim hayatı gerçek manada bundan sonra başlamaktadır.

Sûfinin dediği gibi hareket eden Gazâlî, memleketi olan Tûs şehrinde Ahmed Razkâni'den bir müddet fıkıh okuduktan sonra zamanın meşhur âlimlerinden olan Ebu Nasr İsmailî'den ders almak amacıyla Cürcan'a gitti.

Bir süre bu âlimin yanında ders dinleyip bunları defterlerine kayda geçtikten sonra tekrar Tûs şehrine döndü. Üç yıl burada kalıp öğrendiklerini tekrar etti.

İmam Gazâlî, daha sonra Nişabura giderek İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâli el-Cüveynî'den dersler almaya başladı. Yaklaşık olarak on sene bu medresede tahsile devam etti. Bu dönem içerisinde fıkıh, hilaf, cedel, fıkıh usulü, mantık ve edebiyat gibi birçok ilim dallarında mütehasıs oldu.

Gazâlî'nin Nişabur'daki tedrisat döneminde ders aldığı hocalardan birisi de İmam Kuşeyrî'ye talebelik yapmış olan El-Farmadî'dir. İmam u'l-Harameyn'in vefatı üzerine Nişabur'da fazla kalmayan Gazâlî, Nizamiye medreselerinin kurucusu ve Sultan Alp ile Sultan Melik Şah'ın veziri olan Nizamü'l Mülk ile görüşme amacıyla Bağdat'a gitti. Nizamü'l Mülk'ün etrafında bulunan ilim ve bilim adamlarının arasında kısa zamanda akli ve zekâsıyla öne geçen Gazâlî, tüm âlimler tarafından takdirle karşılandı; ilim meclislerinde yaptığı münazaralarla karşısına geçen herkesi susturdu. Bu şekilde Nizamü'l Mülk'ün saygısını kazandı. Bir süre Nizamü'l Mülk'ün ilmî ve hukukî danışmanlığını yaptı. 1092 yılında Nizamü'l Mülk tarafından ünlü Bağdat Nizamiye Medresesine baş müderris olarak tayin edildi.

İmam Gazâlî, öncelikle bu yolun büyükleri olan Ebu Tâlib el-Mekkî'nin, Sühreverdî'nin, Haris b. Muhasibi'nin eserlerini ve Cüneyd-i Bağdadi, Şiblî, Ebu Yezîd Bistamî

gibi daha birçok sûfi büyüklerinin sözlerini okudu, inceledi. Tasavvufun bereketine sadece ilimle ulaşamayacağını anlayan Gazâlî, makam, mevki ve şöhretini terk edip bütün servetini dağıtarak 1095 yılında Bağdat'tan ayrıldı.

İlk olarak Şam'a gitti. Âlimlerin belirttiği gibi Şam, gerçekten tasavvufu yaşamaya elverişli bir şehir olduğundan burayı tercih etmişti. Burada iki sene kadar kaldıktan sonra Kudüs'e, oradan da hac farızasını eda etmek amacıyla Hicaz'a gitti.

Yaklaşık olarak on-on iki sene süren uzlet, manevî terbiye, nefsini ve kalbini temizleme, zikir, ibadet ve tefekkür hayatından sonra Hemedan'a, oradan da doğduğu yer olan Tûs şehrine geldi. Burada; evinin yanında bir cami ve tekke yaptırarak etrafında toplanan öğrencilere ders vermekle meşgul oldu. Bu zaman içerisinde telif faaliyetlerine de devam etti.

“Zamanın Sultanı” olarak bilinen Fâhru'lMülk'ten kendisine Nizamiye medresesinde tekrar ders vermesi için ısrarlı davetler gelince yeniden Bağdat'a gitti. Üç-dört yıl kadar devam eden bu tedrisat dönemine bir daha son vererek tekrar Tûs şehrine döndü. Evinde iki yıl kadar telif ve tedris faaliyetlerine devam eden Gazâlî, geride insanın okumaya bile zor güç yetireceği sayıda eser bırakarak, memleketi Tûs'ta, hicri 505, miladi 19 Aralık 1111, tarihinde vefat etti.

Allahu Teâlâ derecesini âli eylesin...

ESERLERİ

Gazâlî'nin, risale ve reddiyeleri ile birlikte 500'e yakın kitap yazdığı hakkında bilgiler vardır. Mısırlı bilim adamı Abdurrahman Bedevi yapmış olduğu araştırmalara göre, Gazâlî'nin 457 adet kitap yazdığını belirtir. Ancak günümüze kadar ulaşan eserlerinin sayısı 75 olup Türkçeye tercüme edilen eserleri şunlardır:

1. Bidayet'ülHidaye
2. Cevahir'ül Kur'an (Kur'an'dan Cevherler)
3. Dürret'ül-Fahir (Kiyamet ve Ahiret)
4. El'Kıstas'ül-Müstakim
5. El-Erbain (Kırk Esas)
6. El-Hikmetü fi Mahlukatillah (Varlıkların Yaradılış Hikmetleri)
7. El-İtikadfi'lİktisad (İtikaddaiktisâd)
8. El-Kanun'ül Külli fit-Tevil (Tevil Hakkında Kaideler)
9. El-Keşfüvet'Tebyin
10. El-Madnun'üsSağir (Sorular ve Cevaplar)
11. El-Munkızumin'edDalal
12. El-Mürşid'ül Emin
13. Er-Risalet'ütLedünniyye (İlahi Sır)
14. Et-Tecrid fi Kelimat'it Tevhid (Kelime-i Tevhid Kal'ası)

15. EyyühelVeled (Ey Oğlum)
16. Faysal'üt Tefrika Beynel İslâm vez-Zendeka
17. Hülasat'ütTesanififit'Tasavvuf
18. İhya-i Ulumu'd Din
19. Kavaid'ülAkaid (Akaidin Esasları)
20. Kimya-ı Saadet
21. Kitab-ı Kavasım El-Batıniyye.
22. Mearic'ilKüds (Mukaddes Merdivenler)
23. Minhac'ül Abidin (Abidler Yolu)
24. Mirac'üs Salikin (Hak Yolcularının Miracı)
25. Mişkat'ülEnvar (Nurlar Feneri)
26. Mizan'ül Amel (Amellerin Ölçüsü)
27. Mukaşife'tülKulûp (İlâhî Nizam)
28. Nasihat'ülMülûk (İdarecilere Nasihatler)
29. Ravdat'üt Talibin (Tasavvufun Esasları)
30. Sırr'ül Âlemin (Âlemlerin Sırrı)
31. Tehafüt'ülFelâsife (Felsefecilere Cevab)
32. Zübdet'ül İhya

Gerçeği Arayanların Yolu

İmam Gazâlî

Eser, manevi terbiye yolunun esaslarını, edeplerini, ölçülerini, temel ahlaklarını, ilimlerini konu etmekte; Ehl-i sünnet itikadına aykırı olan görüş, mezhep ve düşünceleri değerlendirip reddetmektedir. Bu eser kısa,özlü bir reçete olup tasavvuf terbiyesinin ilmihali durumundadır.

İmam Gazali (r.h.), bu eserde itikad, edep, güzel ahlak ve seyrü sülük konularında en lazım bilgileri özlü ve çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu haliyle eser, sanki İhya-u Ulumi'd-Din adlı kitabının bir özeti gibidir.

www.gelenek.com.tr

ISBN 978-605-4810-68-0

9 786054 810680